

Prikaz ljudskog lika u crtežu djece predškolske dobi

Dekanić, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:515721>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-25**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

**MAJA DEKANIĆ
ZAVRŠNI RAD**

**PRIKAZ LJUDSKOG LIKA U CRTEŽU
DJECE PREDŠKOLSKE DOBI**

Petrinja, srpanj 2016.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
Petrinja

PREDMET: Metodika likovne kulture

ZAVRŠNI RAD

PRISTUPNIK: Maja Dekanić

TEMA: Prikaz ljudskog lika u crtežu djece predškolske dobi

MENTOR: doc. mr. art., Stjepko Rupčić

SUMENTOR: Svetlana Novaković, prof.

Petrinja, srpanj 2016.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. LIKOVNI IZRAZ DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI	3
1.1 OPĆE KARAKTERISTIKE DJEČJEG LIKOVNOG IZRAZA	4
1.2 ZNAČAJ METODIKE LIKOVNE KULTURE ZA CJELOVIT RAZVOJ DJETETA.....	13
2. PRIKAZ LJUDSKOG LIKA DJECE PREDŠKOLSKE DOBI	15
2.1 ZNAČENJE KRUGA	15
2.2 GLAVONOŠCI.....	16
2.3 PRIKAZ LJUDSKOG LIKA OD 3. DO 5. GODINE	17
2.4 PRIKAZ LJUDSKOG LIKA OD 5. DO 6. GODINE	18
2.5 PRIKAZ LJUDSKOG LIKA OD 6. DO 7. GODINE	20
3. PRIKAZ POKRETA U CRTEŽU PREDŠKOLSKOG DJETETA	22
4. PRIKAZ PROFILA U CRTEŽU PREDŠKOLSKOG DJETETA	26
5. PROPORCIJA (DISPROPORCIJA) U CRTEŽU PREDŠKOLSKOG DJETETA	28
6. TRANSPARENTNOST U DJEČJEM CRTEŽU	30
7. SPOLNE RAZLIKE U DJEČJIM PRIKAZIMA LJUDSKOG LIKA	32
8. PRAKTIČNI DIO RADA – LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU	34
8.1 MLADA DOBNA SKUPINA	34
8.2 SREDNJA DOBNA SKUPINA	40
8.3 STARIJA DOBNA SKUPINA	45
ZAKLJUČAK	57
LITERATURA	59
KRATKA BIOGRAFSKA BILJEŠKA	61
IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA	62
IZJAVA O JAVNOJ OBJAVI RADA	63

SAŽETAK

Prikaz ljudskog lika u crtežu djece predškolske dobi

Čovjek, kao najkompleksnije biće prirode, krije brojne tajne i izazove. On je zahtjevna i široka tema za upoznavanje i razumijevanje. Djeci, koja pokazuju prirodni interes za likovni izraz, prikaz ljudskog lika je najčešće u odabiru prva tema koju nastoje kroz crtež istražiti i razumjeti. Mogli bismo reći da dijete počinje crtati čovjeka već kad je razvojno sposobno držati olovku u ruci. Nadalje, izazovi istraživanja i otkrivanja zanimljivih aspekata ljudskog tijela, njegovih mogućnosti pokretanja neiscrpna su motivacija za dječje likovno stvaralaštvo, a i za sam proces njegova otkrivanja i upoznavanja kroz likovni izraz. Poznato je da djeca tijekom svog odrastanja prolaze određene razvojne faze, kako spoznajne i tjelesne, tako i likovne. Od početnih nekontroliranih pokreta pri prvom susretu sa nekim sredstvom rada započinje njegov razvojni put likovnog sazrijevanja. Djeca cijeloga svijeta prolaze slične faze, ne samo u svom likovnom, već i općem razvitku. Prema tome, možemo smatrati da su razvojne faze u likovnom izražavanju ne samo univerzalne, nego i urođene. Promijene u likovnom sazrijevanju kreću od faze primarnih simbola, kada dijete doslovno ovladava sredstvom rada, preko složenih simbola u kojoj se postepeno prepoznaje reprezentacija stvarnosti, pa sve do faze intelektualnog i vizualnog realizma, gdje se dijete pomalo udaljuje od dječjih faza i približava izrazu odraslih. Međutim, iako sva djeca prolaze isti razvojni put, oni se unutar faza uvelike razlikuju. Individualne razlike svakog pojedinca donose određene specifičnosti koji određuju brzinu sazrijevanja. Odstupanja ovise o sposobnostima i mogućnostima pojedinca, nasljednim faktorima kao i utjecajima okoline. Kako je ljudski lik jedna od primarnih tema koje dijete odabire za likovni izričaj, upravo je to bio poticaj da se u ovom radu posvetimo svim specifičnostima njegova prikaza, od pojave kruga, preko glavonožaca pa sve do konvencionalnog lika.

Ključne riječi: dijete, razvojne faze, likovni izraz, prikaz ljudskog lika, karakteristike dječjeg crteža

SUMMARY

Human Figure Drawing in Children of Preschool Age

Man, as the most complex being of nature, hides many secrets and challenges within himself. He is a broad topic for exploration and understanding. He is usually the first topic of children who show natural interest for artistic expression try to explore an understand through their drawings. We can conclude that a child begins to draw a man as soon as he is developmentally able to hold a pen. Furthermore, the challenges of exploration and discovery of the interesting aspects of the human body encourage inexhaustible motivation for a child's artistic creativity and starts the process of his discovery and learning through artistic expression. It is well known that children pass through different development stages during growth: how cognitive and physical, so artistic as well. The child's road to artistic maturity begins with the first uncontrolled movement at the first meeting with a medium of expression. The children all over the world pass through similar stages, not only in their artistic, but also in their overall development. Therefore, we can assume that the development stages in artistic expression are not only universal, but congenital as well. Changes in artistic development range from simple primary symbols, when child masters the means of work, to more complex ones in which one can encourage a representation of reality, to the stage of intellectual and visual realism, when child drifts away from child's stage and arrives close to world and expression of adulthood. However, although all children undergo the same development, they are different within the stages. Individual differences decide the speed of maturation. Deviation from the norm, of course, depends on the capabilities and opportunities of the individual, heredity factors, and surrounding influences. So, although the order of the stages is predetermined, the duration of each stage is not. Considering that the human figure is one of the primary themes a child chooses for artistic expression, it was an incentive of this abstract to consider all its specific display, from the appearance of a circle to cephalopods, to its conventional form.

Key words: child, development stages, artistic expression, human form, characteristics of child's drawing.

UVOD

Likovna umjetnost zasigurno ima svoju funkciju u životu ljudi, pa se u pripremanju za život mlade generacije moraju uvoditi u svijet likovne kulture. Da takva aktivnost iziskuje znanstveno ustanovljenu stvarnost potvrđuje posebna znanstvena disciplina – metodika likovne kulture. To znači da likovni odgoj ima svoje važno mjesto u odgoju i obrazovanju, a njegova je funkcija višestрана.

Tema ovog rada iznikla je iz vlastite ljubavi i senzibiliteta prema likovnom stvaralaštvu, a posebnost dječje spontanosti, iskrenosti i autentičnosti likovnog izričaja otvorila je vrata ka istraživanju i detaljnijem proučavanju razvoja likovnosti kod djece predškolske dobi.

Likovni izraz razvija se iz prirodnih potencijala malog bića u vidu interakcije okoline i unutrašnjeg svijeta djeteta. Poznato je da dijete od najranije dobi (8 mjeseci) opipava i istražuje mogućnosti oblikovanja rukama te tako, sasvim nesvjesno zadovoljava svoju potrebu za stvaralaštvom. Radost stvaranja ispunjava dijete i nezaobilazna je životna potreba. Polovicom 20-ih godina prošlog stoljeća pojavilo se veliko zanimanje za dječji crtež. Crtanje se smatralo jednim od najiskrenijih načina kojim dijete izražava svoja razmišljanja, svoje osjećaje te da likovni izraz predočava njihov unutarnji svijet. J. Piaget, vjerojatno najutjecajniji psiholog 20.st., naglasio je kako je dječji crtež odraz intelektualnog razvoja čovjeka. F. Goodenough (1926, prema Šimrak, 2010/11) primijenila je dječji crtež čovjeka kao mjeru inteligencije djeteta. Nešto kasnije, Karen Machover (1949, prema Šimrak, 2010/11) napravila je nov korak u primjeni crteža te razvila test: „*Crtež ljudske figure*“ i primijenila ga kao mjeru emocija i osobina ličnosti. Ljudski lik je dakle, jedan od osnovnih i najčešćih motiva dječjeg crteža.

Likovni izričaj djetetu služi kao sredstvo komunikacije, prvenstveno sa samom sobom. Ono mu pruža mogućnost da zadovolji svoje potrebe. Omogućuje mu da crtanjem iznese svoj unutarnji svijet, svoja iskustva, misli, spoznaje i emocije. Zanimljiv put dječjeg rasta i sazrijevanja u kognitivnom, socijalnom, emocionalnom i tjelesnom smislu moguće je promatrati kroz njihovu likovnost – crtež, kao likovni medij za kojim djeca predškolske dobi pokazuju prirodni interes. Već od najranije

dobi, svu djecu svijeta, bez obzira na govornu i kulturnu pripadnost, povezuje jednak i univerzalan put likovnog sazrijevanja. Od faze šaranja, preko pojave prvih organiziranih oblika, spontane likovne aktivnosti i složenih simbola, sve do intelektualnog i vizualnog realizma kreće put svakog pojedinca promatran kroz individualne specifičnosti u likovnom izrazu.

Kroz ovu temu upoznat ćemo se s bitnim odrednicama razvoja dječjeg likovnog izraza, odnosno razvoja i stvaranja ljudskog lika u prikazu crtežom kod djece predškolske dobi. Nadalje, u radu je opisan tijek i razvoj likovnog sazrijevanja, a posebna pažnja posvećena je prikazu ljudskog lika kroz razvojne faze

U drugom dijelu rada teorijska će se razmatranja pokušati prikazati kroz praktični dio u kojem su opisane likovne aktivnosti u mlađoj, srednjoj i starijoj skupini. Cilj je bio istražiti načine i specifičnosti prikaza ljudskog lika u crtežu djece predškolske dobi.

1. LIKOVNI IZRAZ DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

Dječji likovni izraz omogućuje uvid u događanja djetetove svijesti, stoga, upoznavanje i razumijevanje likovnog izraza djece od strane onih koji se bave odgojem i životom djece uopće, ima veliki značaj za njihov cjelovit razvoj.

Likovni izraz kod djece javlja se u beskrajno mnogo varijanti, međutim sve se one zasnivaju na određenim i stalnim zakonitostima. Upravo ti oblici izražavanja u toku njihova razvoja smjenjuju se prema nekim funkcionalnim razlozima što djeci omogućuje postupne i slojevite uvide u svijet oko njih, a u skladu su s njihovim unutarnjim svijetom (Belamarić, 1987). Dijete se likovno izražava kako bi prikazalo što ga zanima i uzbuđuje, a njegova osnovna potreba tijekom razvoja likovnosti jest, da neprestano mijenja sadržaj rada što proizlazi iz želje za aktivnim spoznavanjem i izražavanjem doživljenog (Grgurić, Jakubin 1996). Razna su stajališta o tome zašto se dijete voli likovno izražavati. Neka stajališta, kao osnovu likovnog izražavanja navode motoričku aktivnost, druga je uspoređuju s urođenom sklonošću za igrom, a treća pak smatraju da likovni izraz djeteta zadovoljava njegovu unutarnju potrebu za izražavanjem. Ono što zasigurno jest, je oduševljenje materijalom s kojim radi, samim procesom, te neposrednom percepcijom i pokretom. Za dijete su bitni doživljaj i akcija.

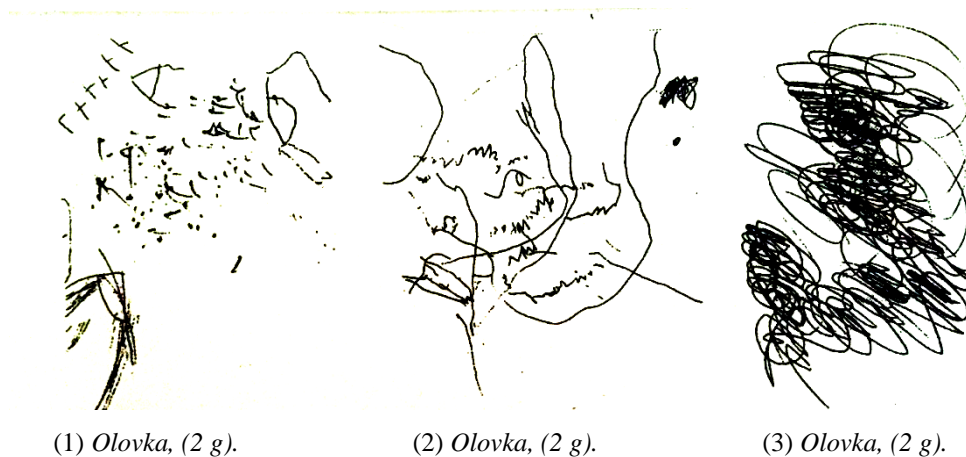
Likovni izraz djeteta prolazi kroz različite faze sazrijevanja i učenja, a usko je povezan sa zakonitostima razvoja djeteta u cijelosti i uvjetovan je dobi, mišljenjem i pristupom okolini. Tijek razvoja također, istodobno prati i opći djetetov razvoj psihomotorike ruke, šake te razvoj ovladavanja sredstvom rada (olovkom), zatim se prikaz nadograđuje i mijenja ovisno o stupnju spoznavanja okoline i razvitka vlastitih znanja, kao i razvitka sposobnosti i potrebe njena prikazivanja (Grgurić, Jakubin, 1996).

1.1 Opće karakteristike dječjeg likovnog izraza

Mnogo prije nego što počnu crtati prepoznatljive crteže, djeca u većini zapadnih kultura ostavljaju tragove, oznake olovkom ili nekim drugim sredstvom na podlozi ili komadu papira. Prve takve oznake pojavljuju se u dobi oko 12 mjeseci s većim ili manjim napretkom ovisno o okolnom ohrabrenju ili dostupnosti materijala. Najraniji pokušaji su uglavnom sporadični, a poneka djeca olovkama bodu papir. U svakom slučaju, rani pokušaji su neplanirani i nekontrolirani (Cox, 2013). Općenito, na prve dječje crteže možemo gledati, prije kao na geste, nego kao na crteže u strogom smislu riječi (Vygotski, 1978). Razvoj dječjih izražajnih likovnih sposobnosti u uskoj je vezi s kognitivnim (spoznajnim) razvojem. Razvoj likovne ekspresije i općeg intelektualnog razvoja može se paralelno usporediti. Slavni švicarski psiholog J. Piaget (20 st.) postavio je na temelju svog istraživanja podjelu kognitivnog razvoja na određene etape kojima se mogu pridružiti odgovarajuće faze dječjeg crteža. Osnovni Linquetov model periodizacije dječjeg likovnog izražavanja čine tri osnovne faze: *Faza šaranja* (izražavanje primarnim simbolima), *faza intelektualnog realizma* (početak namjernog prikazivanja), *faza vizualnog realizma*. (Grgurić, Jakubi, 1996)

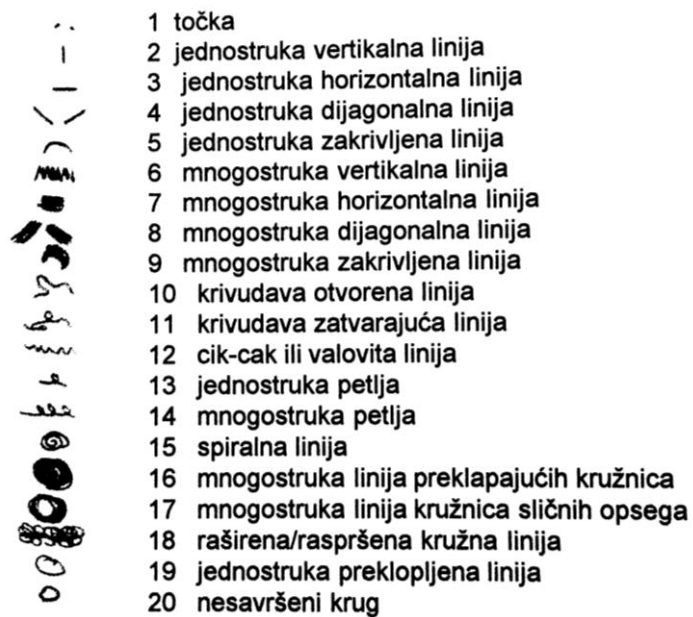
Faza šaranja, kao početnog likovnog izražavanja paralelno povezuje Piagetovu senzomotoričku fazu koja pripada razdoblju do druge/treće godine djetetova života. Karakterizira ju simbolizacija okoline, uviđanje uzročno-posljedičnih veza kroz akciju, gibanje i pokret. Istovremeno se javljaju prvi pokušaji umjetničke aktivnosti kroz motorička djelovanja, ovladavanja prostorom i plohom. U ovoj ranoj fazi prevladava psihomotorički i osjetilni djetetov doživljaj i užitek pri povlačenju linija (Grgurić, Jakubin, 1996). Dakle, dijete u svom likovnom izrazu ovladava osnovama pokreta, koordinacije i uviđa da svojim djelovanjem stvara nešto čega prije nije bilo. Otkriva posljedičnu vezu svoje motoričke aktivnosti sredstvom na papiru. Prve šare koje se javljaju u ovoj fazi posljedica su nekontroliranih pokreta ruke, a „crtež“ je, tek bilješka grube motoričke koordinacije. Dijete u dobi od 12-24 mjeseca olovku drži grčevito među prstima, rijetko ju odiže s podloge papira, a pokreti podlaktice određuju pravac i duljinu crta na papiru. Ono nema potrebu za kontrolom i uređenjem tragova koje ostavlja na podlozi. Na karaktere i promjene u vrsti šaranja

utječe razvoj djetetove motoričke spretnosti, odnosno razvoja fizičke osnove za crtanje. Analize mnogih crteža pokazuju kako se crtanje razvija od pokreta naprijed-natrag, preko postepena povećanja rotacije podlaktice, s pojavom krivulja i petlji kako se razvija pokret zgloba. Groezinger (u Beisl, 1978), tako razlikuje nekoliko tipičnih karakteristika rane faze šaranja: *udarno, titrajno i kružno šaranja* (Grgurić, Jakubin, 1996).

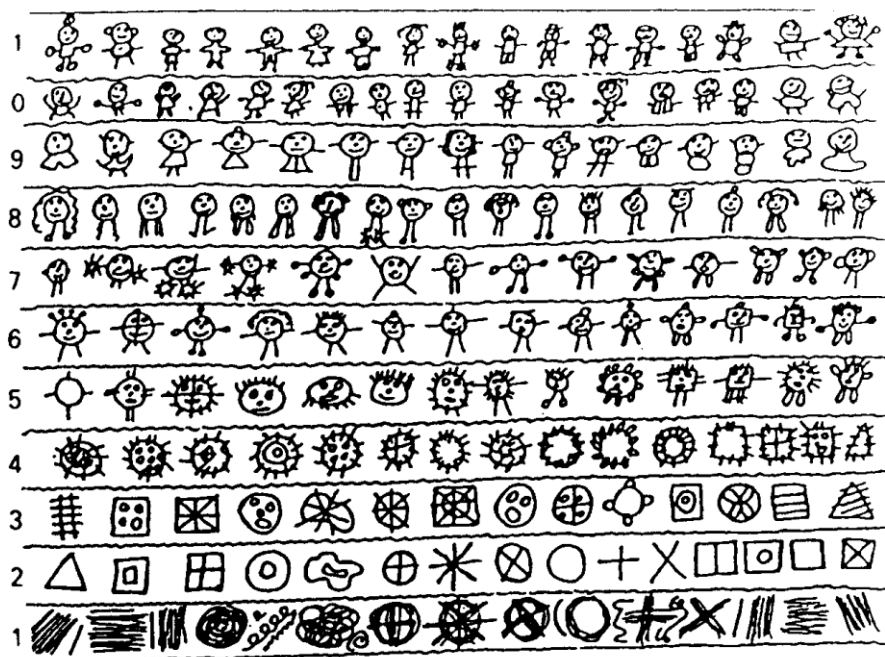
Slika 1.1.1 Primjer: (1) udarnog, (2) titrajnog i (3) kružnog šaranja
(Preuzeto iz Grgurić, Jakubin (1996))

Kako djeca stječu sve više iskustva u baratanju olovkom, njihovo šaranja postaje određenije, a teme počinju varirati. Rhode Kellogg (1969, prema Cox, 2013) je u svom istraživačkom radu na osnovi milijun dječjih crteža (SAD) identificirala 20 osnovnih tipova šara gotovo identičnih kod sve djece svijeta i stvorila bazu formi temeljnih za razvoj simbola. (*Slika 1.1.2*)

Slika 1.1.2. Osnove šare Rhode Kellogg (Preuzeto iz Cox (2013))

Ustvrdila je, kako tih 20 osnovnih tipova šara djeca s vremenom kombiniraju u sve složenije oblike. Kellogg time ukazuje na mogućnost postojanja pravilnog razvoja likovnog izraza koji se kreće od osnovnih šara preko serije kompleksnih formi koje različito naziva; *dijagramima* (križići, pravokutnici i sl.), *kombinacijama* (sastavljena dva dijagrama), *stanjima* (sastavljena tri ili više dijagrama)... itd.

Slika 1.1.3. R. Kellogg: Razine razvoja dječjih crteža ljudskog lika iz ranijih šaranja i uzoraka (Cox, 2013)

Polemizirala je s tvrdnjom kako nema naznaka da dječja šaranja i crteži nešto znače ili predstavljaju u smislu prenošenja doživljaja iz „stvarnog svijeta“. Dapače, ističe kako proces kombiniranja crtanih oblika uopće nije određen vizualnim svijetom, već djetetovim osjećajem estetske ravnoteže kojeg Kellogg drži urođenim i jedinstvenim. Kada dijete sazrijevanjem počne crtati oblike koji predstavljaju doživljaje iz stvarnog svijeta, ono se i dalje oslanja na oblike iz ranije faze te njegovi crteži više zadržavaju osobine ranijih oblika nego što imaju vizualne osobine stvarnih ljudi. Kellogg ovdje posebno ističe razinu 3 (*mandale*) i razinu 4 (*prikazi sunca*) (Slika 1.1.3), koji predstavljaju temeljne oblike koje djeca najčešće koriste u prvim pokušajima prikaza ljudskog lika.

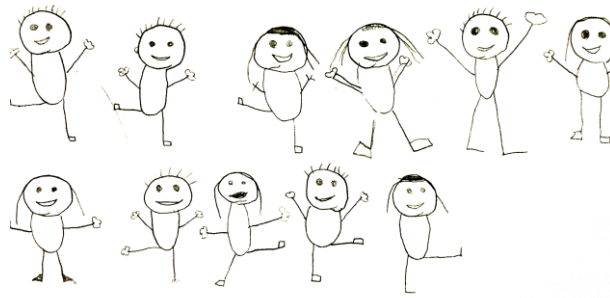
Napredak djeteta u *fazi primarnih simbola* je velik, jer se na kraju te faze spajaju razum i oko, ruka i predmet: dosad je oko slijedilo ruku, sada ono počinje upravljati. Misao počinje obuzdavati motoriku. Polagano u dječji crtež prodiru utjecaji vanjskog svijeta, te govorimo o prvim pokušajima složene simbolizacije. (Grgurić, Jakubin, 1996)

Golomb (1981) polemizira kako je glavna preokupacija djeteta koje prelazi iz faze šaranja u fazu reprezentativnih oblika upravo *vizualna sličnost crteža s predmetom*. (Cox, 2013).

U drugoj etapi razvoja, *fazi izražavanja složenim simbolima (shematska faza, 4-6 g.)* sve se više razvijaju djetetove motoričke sposobnosti te jača njihova kontrola. Pokreti iz lakta i prstiju postaju sve mekši i finiji pa se iz prethodnih šara sada kristalizira prvi organizirani oblik na papiru – *krug*, što označava prekretnicu u razvoju dječjeg likovnog izraza. Razvojem psihomotorike i kontrole nad pokretom ruke, dijete sada svjesno upravlja sredstvom rada kako bi nešto prikazalo, nacrtalo na podlozi papira. Dijete razmišlja o likovnoj aktivnosti i stvara određeni plan vlastitog prikaza, međutim ideja s kojom je pristupilo crtanju često se u procesu mijenja. Djetetu je likovna aktivnost igra u kojoj potpuno slobodno kreira vlastite zamisli, koje nerijetko prati govorom i daje imena svojim crtežima. Grgurić i Jakubin (1996) ovu fazu navode važnim korakom ka razvoju apstraktnog mišljenja.

„Nove će spoznaje pod kontrolom misaonih operacija voditi ruku ka ostvarivanju zamišljene ideje i svega onoga što dijete spoznaje, što ga zanima, zaokuplja i emotivno uzbuđuje“ (Grgurić, Jakubin, 1996, 44).

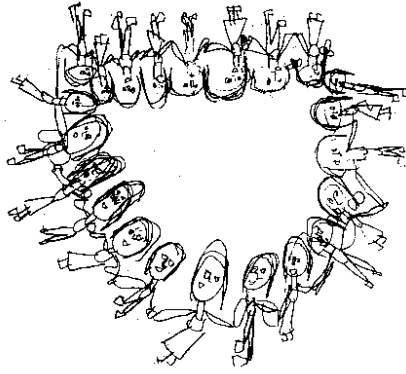
Djetetova likovna ostvarenja postaju medij prijenosa misli i sredstvo spoznaje. Iako je prepoznatljivost oblika na dječjim crtežima sve veća, ona nisu uvijek i njihova stvarna projekcija. Dijete stvara svoje likovno-kognitivne sheme kao model primjene za mnoštvo drugih vidnih doživljaja. To znači, da shema koju je dijete stvorilo za prikaz nekog oblika predstavlja strukturni model za sve iste oblike. Tako će primjerice, shema ljudskog lika biti „oblikovni tip“ za bilo koju osobu u djetetovu likovnom izrazu (*Slika 1.1.4.*). Iako djeca tijekom sazrijevanja razvijaju niz grafičkih sustava prikaza, koje mogu koristiti i u kombinacijama, ovom fazom ipak dominira vizualno-slikovni prikaz oblika u crtežu. Dijete percipira predmete iz neposredne okoline te nastoji uhvatiti njihov vizualni oblik, dimenziju, međusobni odnos i odnos prema prostoru.

“Djeca vježbaju“, (5,7g.)

Slika 1.1.4. „Oblikovni tip“ ljudskog lika (dijete sve likove, bez obzira o kome se radi crta na isti način)

U svom kognitivnom sazrijevanju i jačanju sposobnosti uočavanja predmeta i njihovih razlika, dijete razvija percepciju i svijest o smjerovima koje predmeti imaju u njegovoj neposrednoj okolini. Prema toj spoznaji on prilagođava svoje crteže i u svom likovnom izrazu nastoji pratiti njihovo horizontalno ili vertikalno kretanje. Likovi u dječjem crtežu tako dobivaju uspravnost, iako još uvijek mogu biti „razbacani“ po papiru. Likovni prikaz postaje obogaćen sa sve više detalja, a proporcije sve bliže stvarnijima. Tri osnovne razvojne karakteristike tog razdoblja – egocentrizam, centracija i nemogućnost konzervacije mogu se uočiti u likovnom prikazu. Dijete će tako okretati papir kako bi sve likove nacrtao okrenute prema sebi (*perceptivni egoizam*), pa gotov crtež prikazuje likove kako „stoje na glavi“ (*prevaljivanje oblika*). Važnost stvari ili osoba naglašava veličinom njihova prikaza u odnosu na ostalo (*emocionalna proporcija*). (Slika 1.1.5)

(1) „Kolo“, olovka (6 g.)

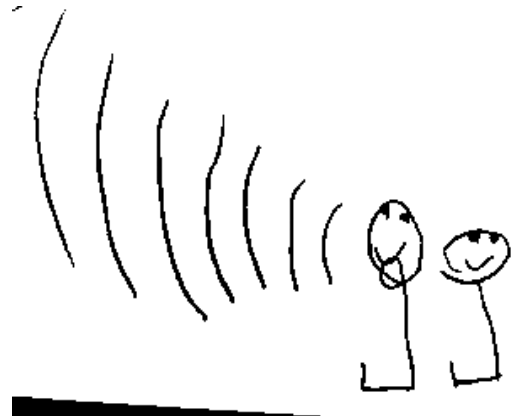
(2) „Moj kišobran“, flomaster (5,5g.)

Slika 1.1.5 Karakteristike dječjeg crteža: (1) Prevaljivanje oblika– dijete okreće papir kako bi sve likove nacrtalo okrenute prema sebi (perceptivni egoizam), (2) Emocionalna proporcija– očito je da je djetetu najvažniji kišobran pa ga i prikazuje u središtu pozornosti i ističe veličinom prikaza

Porastom interesa za pojave iz vanjskog svijeta kod djeteta će postupno rasti i sposobnost njihove predodžbe. Na osnovu toga, dijete će, na razini svoje svijesti biti motivirano ponuditi zadivljujuća likovna rješenja tipična za dječji likovni izraz. Tako je, u svom spontanom pristupu okolini ono sposobno pronaći simbole pomoću kojih će likovno prezentirati i ne vizualne pojavnosti u prirodi. Kretanje, zvuk ili osjet dijete će jednostavno grafički zabilježiti, te tako ne vizualnom sadržaju dati vizualno obličje. (Slika 1.1.6.)

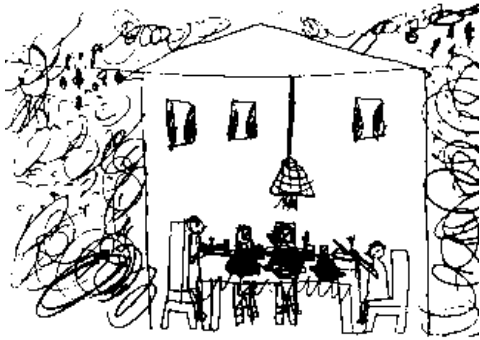

(1) „Sestra pleše“ (4 g.)

(2) „Publika viče“ (5 g.)

(3) „Vjetar oko kuće“ (6 g.)

(4) „Hrapavo i glatko“ (4,5 g)

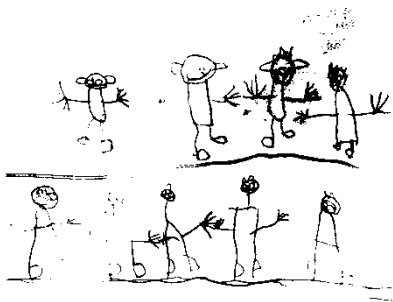
Slika 1.1.6. Primjeri likovnih rješenja ne vizualnih obilježja: (1) Skakanje (olovka), (2) vikanje (olovka), (3) vjetar oko kuće (olovka), (4) osjet opipa: glatko – hrapavo (olovka) (1), (3) i (4) – preuzeto iz Grgurić, Jakubin (1996)

U kasnijoj fazi dječjeg likovnog izraza, *fazi intelektualnog realizma* (6/7-10 god.) dijete prelazi u višu psihičku razvojnu fazu, fazu konkretnih operacija. Dijete sada crta, osim onoga što vidi, sve ono što o predmetu zna (*transparentni / rendgenski prikaz*). (*Slika 1.1.7.*)

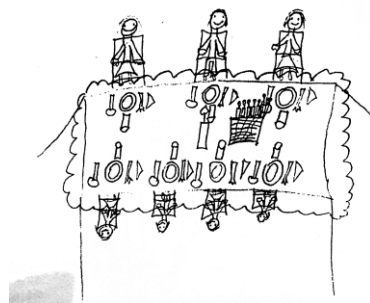

Slika 1.1.7. „Ja sa srcem i plućima“ – primjer transparentnog prikaza u dječjem crtežu, olovka (5,9 g.)

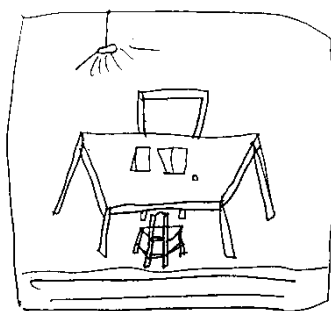
Stjecanjem sve većeg likovno-kognitivnog i praktičnog iskustva ono uočava granice papira na kojem crta. Sve bolje ovladava prostornom orijentacijom i unosi je u format papira. Pojavljuje se linija tla – donji rub papira, što predstavlja zemlju, dok mu gornji rub predstavlja nebo. Uz sve veće bogatstvo detalja na crtežu i dalje se uočavaju spomenute karakteristike iz prethodne faze. Prve pokušaje dubine prostora dijete prikazuje vertikalnim nizanjem likova. Tako, ono što mu je bliže crta na donjem rubu papira, a ono što je u prirodnom prostoru dalje crta na njegovu gornjem rubu (*vertikalna perspektiva*). Također, u prikazu prostora koristi *obrnutu* i *poliperspektivu*, kao rješenja svijesti i spoznaja o trodimenzionalnosti predmeta u prirodi. (Slika 1.1.8)

(1) „Djeca vježbaju“ (5,7 g.)

(2) „Obitelj za stolom“ (6 g.)

(3) „Radni stol“ (7 g.)

Slika 1.1.8 Primjer (1) vertikalne perspektive (olovka), (2) poliperspektiva (olovka), (3) obrnuta perspektiva u dječjem crtežu (olovka),

(2), (3) preuzeto iz Grgurić, Jakubin, (1996)

Intelektualni realizam kasnije prelazi u fazu *optičkog realizma* ili *realističnog crtanja*, a u kognitivnom smislu u Piagetovu fazu *formalnih operacija* (11-14 god.). Ovu fazu simbolizira napuštanje dječjeg realizma i realističnije izražavanje objekata. Razdoblje je bogatije detaljima, proporcije su skladnije. Sliku djeteta gradi kao cjelinu, napušta prijašnji način prikazivanja prostora, a crtež je podložniji određenoj (konvencionalnoj) perspektivi – geometrijskoj, zračnoj i kolorističkoj. Postupno se gubi spontani plošni izraz, a zamjenjuje ga svjesno istraživanje svijetla i sjene, te se javlja izražavanje privida volumena. Prema kraju ove posljednje faze razvoja djeca u likovnom izražavanju „postaju odrasli“, te ova faza uništava ljepotu i ekspresivnost „pravog“ spontanog dječjeg izraza. (Grgurić, Jakubin, 1996)

1.2 Značaj metodike likovne kulture za cjelovit razvoj djeteta

„Svako dijete je umjetnik, no problem je kako ostati umjetnikom nakon što dijete odraste. Kao dijete crtao sam kao Raphael, no kad sam odrastao trebao mi je cijeli život da ponovno počnem crtati kako dijete“

Pablo Picasso

Nakon stoljeća rasprava mnogih stručnjaka iz branše onih koji su se bavili odgojem (*psihologa, pedagoga, umjetnika, filozofa...*) i danas se mnogo govori o pravilnom pristupu dječjem likovnom odgoju i poučavanju. Od identifikacije prvog dječjeg crteža kao zasebnog fenomena (*Corrado Ricci, 19.st.*), konvencionalni ili akademski pristup likovnom obrazovanju u ranoj dobi doživio je snažan zaokret. Metodički pristup likovnoj umjetnosti te napuštanju ranijih konvencija pripisuje se *Franku Cizeku* koji krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Beču prepoznaje *važnost, vrijednost i autentičnost* dječjeg likovnog stvaralaštva, navodi Šimrak (2010/11). Njegovo načelo *„Pustimo djecu da rastu, razvijaju se i steknu zrelost ...“* (Šimrak, 2010/11) postalo je temelj poučavanja likovne kulture. Metode koje omogućuju poticanje stvaralačke okoline i atmosfere te potiču samostalan, slobodan i aktivan proces dječjeg stvaralaštva, istraživanja, isprobavanja i provjeravanja kroz igru i

manipulaciju predmetima, zadaća su metodike likovne kulture kao zasebne, interdisciplinarne discipline unutar opće likovne znanosti. Takav pristup pridonosi slobodnoj ekspresiji i kreativnosti djeteta što dokazano utječe na njegov cjelovit razvoj.

Potreba da likovno prikazuje živi u djetetu. Ona je stalna i svojstvena svojoj djeci svijeta. Dječji je crtež pokazatelj njegove zrelosti. Na dječjim se likovnim uracima tako mogu utvrditi razvojne situacije na pojedinim područjima kao što su motorika, razvoj spoznaje (kognicije), govora, emocionalni i socijalni razvoj, razvoj igre, glazbenih i likovnih sposobnosti, točnije djetetov cjelokupni razvoj. Zadaća metodike likovne kulture jest, poticanje i omogućavanje maksimalnog razvoja svih sfera djetetova sazrijevanja, te njihovo svjesno usmjeravanje i olakšavanje pravilnim pedagoškim postupcima. Poznavanje dječjih likovnih spoznaja i mogućnosti omogućuje metodici da se promišljenim i odgovarajućim postupcima potiče zdrav stvaralački napredak te time izbjegne bilo kakav negativni učinak na razvitak dječjeg likovnog izražavanja, a istovremeno omogući praćenje i upoznavanje individualnih razlika pojedinca uvažavajući njegove osobne karakteristike, kompetencije, individualne likovne značajke, a samim time i likovne tipove djece.

Svaki odgoj i obrazovanje predstavlja složeni proces pomoću kojeg se svaki pojedinac priprema za život i rad, pa tako, to čini i odgojno-obrazovni rad u području likovne kulture. O njoj se ne može govoriti samo, uže stručno, u estetskom smislu, već je to područje važno zbog mnogostranog razvoja djece. Metodika likovne kulture utvrđuje pojmove i zakonitosti ovog procesa. Njome se ukazuje na likovno-stručnu, odgojnu i terapeutsko-meditativnu ulogu likovnih aktivnosti za razvoj djece. (Herceg, Rončević, Karlavariš, 2010)

2. PRIKAZ LJUDSKOG LIKA DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

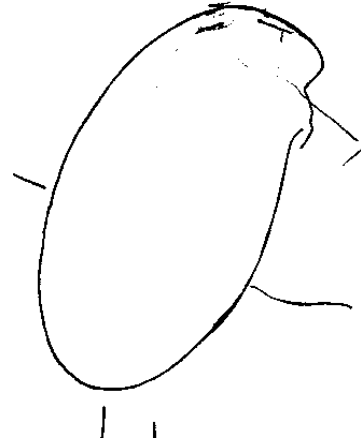
Mogli bismo reći da dijete počinje crtati čovjeka od trenutka kad je razvojno sposobno, tj. u stanju držati olovku u ruci. Ljudski lik je, zasigurno, osnovna i najčešća tema djece u likovnom prikazu crtežom. Upravo zbog toga, ističe Slunjski (2008) proces upoznavanja i razumijevanja čovjeka, od rane dobi bi trebao kvalitetno započeti i neprekinuto trajati.

Prikaz ljudskog lika se, kao i opće karakteristike likovnog izraza, razvija i mijenja po fazama. Prije pojave konkretnog i prepoznatljivog ljudskog lika u crtežu, dijete najprije iz spontanog šaranja, postupnim jačanjem kontrole nad olovkom, bilježi spiralne i kružne tragove čime stvara prvi zatvoreni oblik na papiru. Kužni i spiralni oblici postaju sve pravilniji dok dijete ne uspije spojiti krajeve i stvoriti zaseban, izdvojeni prostor u obliku nepravilne kružnice. (Bender, 1938; Piaget i Inhelder, 1956, prema Cox, 2013). Upravo pojava kruga kao prvog organiziranog oblika na plohi, u dobi oko 3 - 3,5 godine označava prekretnicu u daljnjem razvoju likovnog izraza, a preteča je u prikazivanju ljudskog lika.

2.1 Značenje kruga

Arnheim (1974) ističe posebnu važnost koju ima krug: on omeđuje unutarnji prostor koji tako postaje zasebna cjelina prepoznata kao predmet u odnosu na pozadinu. Štoviše, Arnheim definira krug kao jedan od prvih predmeta opažanja, a svakako ukazuje i na organizaciju razvitka motorike. (Cox, 2013)

U izražavanju djece, krug ima univerzalnu vrijednost i može značiti sve oblike, od igračaka i predmeta do životinja, ljudi i prostora (Belamarić, 1987). Isto tako, krug u dječjem crtežu može značiti neku radnju, odnosno svojstvo kretanja, kao i prostorne odnose i određenu situaciju. Jednom riječju, krug, i njegove slobodne varijacije definitivno je pokazatelj prijelaza djeteta ka novoj, višoj fazi svog likovnog, a i spoznajnog razvoja. Krug je početak prikazivanja kasnijih sve složenijih simbola.

Slika 2.1.1 Prvi organizirani oblik u dječjem crtežu – krug (3,5 g.)

2.2 Glavonošci

Vrlo brzo se iz samog kruga na crtežu djece pojavljuju dvije usporedne, okomite linije – noge *glavonošca*. Crteži *glava-noge*, dakle simbol za ljudski lik, znače korak dalje od zatvorenih formi u napretku djetetova procesa spoznaje.

Slika 2.2.1 Primjeri glavonožaca u prikazu ljudskog lika, olovka (3,9 g.)

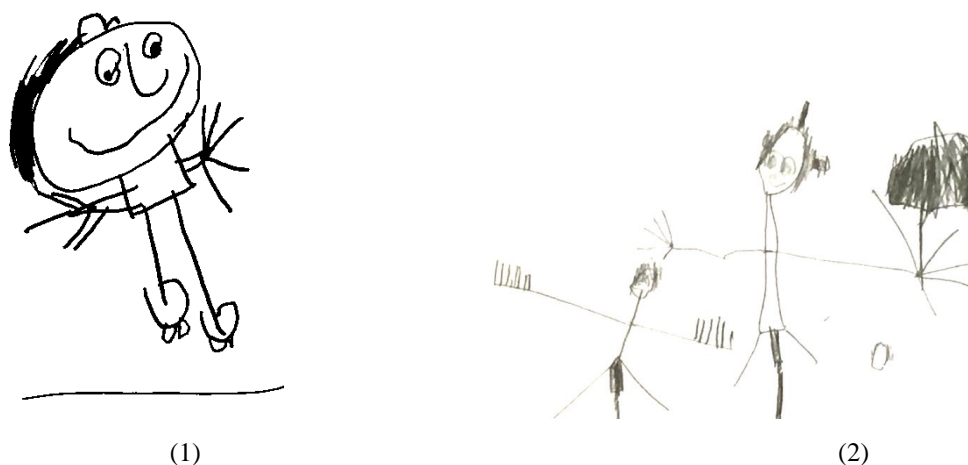
Rani dječji pokušaji crtanja ljudskog lika sastoje se naizgled samo od glave i dvije noge, dok su ruke, ako su uopće na crtežu pridodane na glavu lika. Ovakve

likove, glavonošce, crta većina djece u dobi između 3 i 4 godine. Djeca te dobi, vrlo brzo nakon prvog simbola za ljudski lik, u nastali oblik počinju unositi i manje krugove. Prema Belamarić, ti krugovi ne simboliziraju oči nego ljudsku sposobnost percipiranja. Također, još neka od mogućih tumačenja *glavonožaca* jest ta, da dijete crta vizualnu percepciju sebe sama, odnosno ono što može vidjeti od sebe (*ruke kao da izlaze iz glave i noge ispred sebe*). Brojne studije (*Willats, Moore, Cox, Goodnow i dr.*, prema Cox 2013) dokazuju da su djeca te dobi svjesna osnovne građe ljudskog tijela, te da u izazovu sastavljanja lutke redovito uključuju tijelo u cjelovit ljudski lik stvarajući konvencionalni oblik. Prema tome, razlog izostavljanju tijela iz crteža glavonožaca je, čini se, u činjenici da djeca još nisu pronašla način na koji bi prikazali tijelo. Isto tako postoji teza da su pojedinim dijelovima tijela pridavali veći značaj, te nisu razvili načine prikazivanja manje bitnih. Konačni razlog ustrajanja na obliku glavonošca leži u njegovoj prepoznatljivosti kao ljudskog oblika, zbog čega dijete ne osjeća potrebu da ga mijenja.

2.3 Prikaz ljudskog lika od 3. do 5. godine

U crtežu ove dobi najčešće se javljaju složeni simboli u likovnom izrazu što znači da je dijete zakoračilo u drugu fazu razvoja - shematsku fazu. Dijete počinje svoju pažnju usmjeravati na dijelove koji tvore neku cjelinu. Pojedine dijelove označava osnovnim simbolima i od njih sastavlja cjelinu, pa tako i oblik čovjeka postaje i ostaje, neko vrijeme simbol. Osnova svih oblika je ista i potječe iz ranije faze u kojoj su sva živa bića djetetu bila jednaka, no ono ipak unosi pojedinosti koje ukazuju da se oblici po nečemu međusobno razlikuju (*primjerice razlika između čovjeka i životinje*). Likovi u crtežima djece ove dobi imaju karakterističan stav: prikazani su, u najvećem slučaju, licem prema promatraču s razmaknutim nogama i rukama koje se drže odmaknute od tijela (kanonski prikaz). Ovakav prikaz vjerojatno najjasnije prikazuje sve istaknute oblikovne osobine ljudskog lika, te se kao takav najlakše prepoznaje (Cox, 2013). Ruke i noge, još uglavnom bez naznake tijela dijete ove dobi prikazuje linijama što ga povezuje s ranijom fazom, u kojoj djeca previđaju stvarni oblik, izgled i debljinu udova i izražavaju živu energiju kojoj su noge i ruke živi provodnik. Međutim, individualne razlike unutar faze sazrijevanja

dokazuju da dijete, iste ili približne dobi, spoznaje nova otkrića i s uživanjem primjenjuje. Tako, udovi postepeno počinju dobivati debljinu, a razlike u spolu dijete naznačuje kosom. Kružne, spiralne linije ili različito zatamnjene „mrlje“, a i pokoji obris označava kosu lika u crtežu kao i razlike u boji i duljini što dokazuje djetetovu sve veću sposobnost vizualne percepcije. Osim kružnih, dijete koristi i uglate, pravokutne ili trokutne oblike u prikazu ljudskog lika. Postepeno otkriće trupa često uzrokuje njegovu prenaplašenost spram ostalih dijelova tijela na crtežu, posebno u odnosu na glavu koja sada postaje prikazom manja u usporedbi s prikazom iz ranije faze. Uočavanjem novih vizualnih podataka iz okoline dijete postepeno uočava detalje pa šake ruke razdvaja na dlan i prste. Lica su uglavnom popunjena osnovnim detaljima. Povećanjem mentalne i fizičke dobi oblikovnom tipu se postepeno dodaju detalji, a crtež i dalje zadržava svoje specifičnosti.

Slika 2.3.1 Primjeri prikaza ljudskog lika u mlađoj dobi, : (1) – flomaster (4,1 g.), (2) – olovka, (4,2 g.)

2.4 Prikaz ljudskog lika od 5. do 6. godine

Rastom sposobnosti razvoja i prilagodbe ranijih krutih crteža, ljudski lik sada dobiva sva važna obilježja izgleda čovjeka. Većina djece ove dobi crta

konvencionalne likove u koje uključuje glavne dijelove tijela – glavu, trup, ruke, noge i sustavno nastavlja dodavati nove detalje. Dijete još uvijek katkad može u svom prikazu izostaviti pojedine dijelove tijela. Razlog tome je to, da iako dijete zna da oni postoje vjerojatno mu za trenutni prikaz nisu važni pa se njima ne bavi. Isto tako dijete može nacrtati i stvari koje se ne vide ali zna da postoje te ih samim time ima potrebu prikazati, pa se često u crtežima ispod odjeće vide i dijelovi tijela. U literaturi ova se karakteristična pojava naziva *transparentnošću*. U prikazu ljudskog lika dominira frontalni prikaz vjerojatno zato što najjasnije i najpotpunije prikazuje sve oblikovne osobine ljudskog tijela. Djeca ove dobi, prema Belamarić, gotovo nikad ne crtaju nepotpuno ili djelomično skriveno ljudsko biće, a uzrok tome jest djetetovo intuitivno znanje o cjelovitosti postojanja oblika ili bića. Ovo spontano inzistiranje na cjelovitosti oblika važna je priprema i uvjet funkcije mišljenja. Poštivanje te cjelovitosti dovodi i do mijenjanja veličine pojedinih oblika u likovnom prikazu. Veličine oblika u ovoj dobi rijetko odgovaraju prirodnim mjerama i odnosima pa se disproporcionalnost očituje u prenamaglašavanju pojedinih dijelova tijela zbog njegove osobite važnosti. Primjerice, dijete će bez zadržke povećati ili produžiti ruke, noge ili neki drugi oblik kako bi naglasilo neku značajnu gestu, pokret, kretnju ili akciju. Istovremeno, dijete često u prvi plan postavlja ono što mu je iz nekog razloga važno te isto naglašava veličinom prikaza na crtežu – *emocionalna proporcija*.

Lica nacrtanih likova kod petogodišnjaka sadrže sve osnovne elemente - oči, nos, usta, uši, a postepeno odmicanjem dobi i ostale vidne detalje poput trepavica, obrva i drugih, koje djeca sve bolje uspijevaju percipirati. Osim crtanja različitih oblika i duljine kose, dijete razliku u spolovima naglašava i razlikom u odjeći, a nerijetko crtaju i pupak. Udovi u prikazu počinju dobivati volumen (punoću) te se dijete odmiče od linijskog prikaza i izražava ih plohom. Dakako, svi ovi simboli variraju s većim ili manjim razlikama unutar dobi. (Slika 2.4.1)

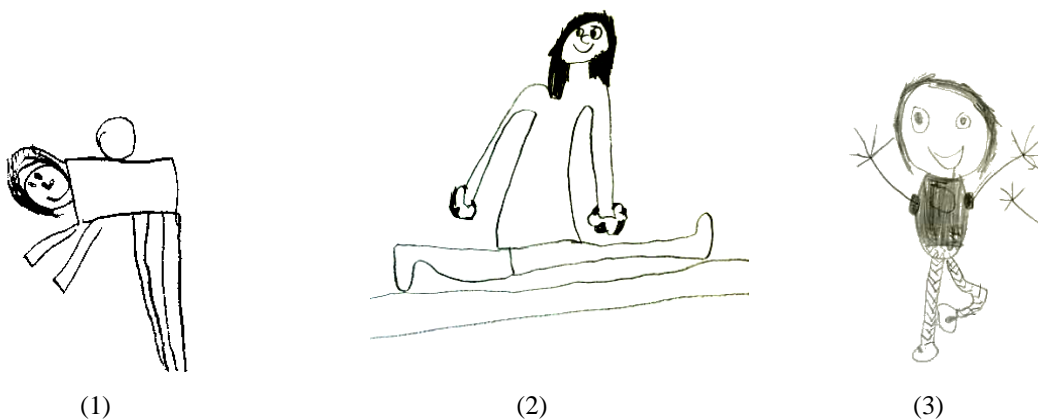

Slika 2.4.1 Crteži ljudskog lika djece srednje dobi; (1) – olovka, 5 g., (2) – olovka, 5,2 g., (3) – olovka, 5,4 g.

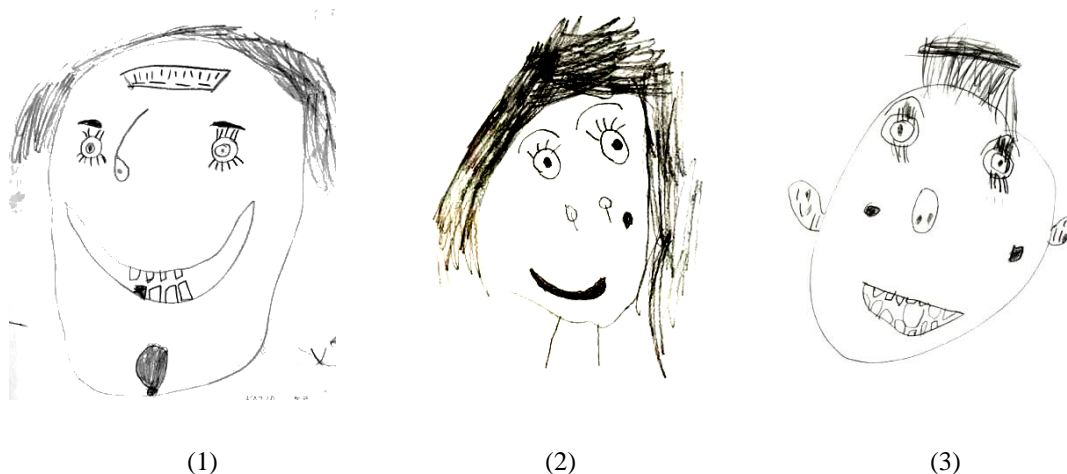
2.5 Prikaz ljudskog lika od 6. do 7. godine

Kako dijete neprekidno sazrijeva unutar predškolske dobi ono posjeduje sve više vizualnog iskustva, znanja i sposobnosti, pa samim time i njegova likovna ostvarenja postaju sve čitljivija i uvjerljivija promatraču. Od šeste godine „oblikovni tip“ ljudske figure obogaćen je sa sve više detalja, a razlog tome je što se djetetu i sama percepcija na detalje sve više izoštrava. Tako se na ljudskom liku osim svih njegovih glavnih oblikovnih karakteristika mogu uočiti i detalji na odjeći (pr. uzorci tkanine), nakit, oblik frizure i njeni dodaci (vrpce, ukosnice i sl.) Ljudsko tijelo u većini prikaza dobiva obrisnu liniju, točnije prikazano je kao cjelina, a samim time i udovi dobivaju volumen pa su sada rjeđe prikazani samo linijom. Djeca u ovoj dobi opažaju sve više detalja na licu, pa ako ih se poticajno usmjeri na opažanje oni su u crtežu sposobni prikazati sve detalje te tako u izvjesnoj mjeri opisati neku osobu. Detalj oka proširuje prikazom šarenice, usta mogu biti nasmijana, zatvorena, otvorena gdje se mogu prikazati i zubi. Detalji lica poput bora, naočala, brkova, madeža itd. djeci su posebno uočljiva i zanimljiva pa ih na svom likovnom prikazu rado dodaju. Osvještavanjem dimenzioniranosti oblika u prirodi, dijete počinje ljudski lik promatrati s više strana. Uočavanjem vizualnih razlika ono počinje pronalaziti likovna rješenja o prikazu profila. Dijete je sposobno uočiti ističe

Belamarić, da se na licu koje je gledano s prednje strane nalaze dva oka, a u drugom, profilnom slučaju samo jedno, stoga dijete prilagođuje svoj crtež kako bi prikazalo ljudski lik iz profila. U prilagodbi likovnih rješenja profilnom prikazu, ono često, u okruglom obliku glave crta samo jedno oko što jasno dokazuje da je dijete čovjeka percipiralo sa strane bez obzira što je glava zadržala „*en face*“ izgled. Nos također, objašnjava Belamarić, kao važan i izrazit dio profila, djeca crtaju na različite, često neočekivane načine – kružić, crtica, oblik slova „L“, točke i sl., a često je, iako se radi o profilu on prikazan u frontalnom obliku. Nadalje, djeca ove dobi pokazuju povećani interes za pokrete i različite položaje ljudskog tijela što je poticajni izazov za nalaženje zanimljivih likovnih rješenja u prikazu ljudskog lika. Predimenzionirane ruke u zraku, glave i tijela u različitim položajima, noge savinute pod pravim kutom samo su neki oblici rješenja koje dijete pronalazi kako bi izrazio pokret, tj. atmosferu akcije. Raspon načina izražavanja istog sadržaja poprilično je velik i od djeteta do djeteta se bitno razlikuje.

Slika 2.5.1 primjer prikaza ljudskog lika djece starije dobi; (1) tijelo u sagnutom položaju, olovka (6,1 g.) (2) tijelo u pokretu, olovka (5,7 g.), (3) naglašen pokret, olovka (6 g.),

Slika 2.5.2 Autoportreti; (1) – olovka, (5,11 g.), (2) – olovka, (6 g.), (3) – olovka, (6,4 g.)

Granice faza razvoja likovnog izraza teško je strogo odrediti. One se događaju, grade, nadovezuju i dograđuju jedna na drugu te sustavno i postupno otkrivaju individualnosti pojedine dobi i razlike unutar nje. Definiraju svakog pojedinca kao jedinku, naizgled vrlo sličnu, ali zapravo toliko različitu.

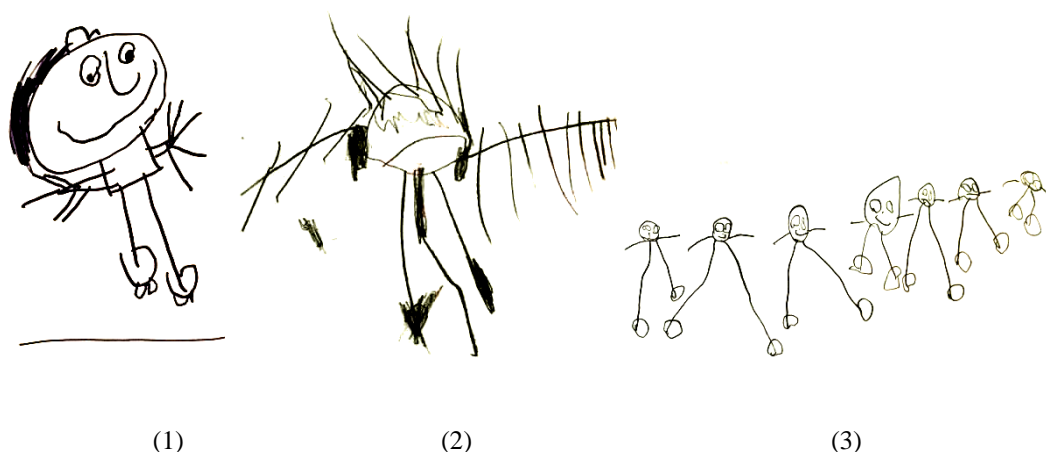
3. PRIKAZ POKRETA U CRTEŽU PREDŠKOLSKOG DJETETA

Od općeg poimanja čovjeka kao cjeline koja živi i kreće se, malo pomalo djeca počinju usmjeravati pažnju na najpokretljivije dijelove čovjekova tijela, a samim time pokazivati interes za različite položaje ljudskog lika što se odražava i na njihovim likovnim radovima. Pokret i akcija, kao što i sami znamo primarna je potreba predškolskog djeteta pa i većinu svog dnevnog vremena dijete provede u nekom obliku motoričke aktivnosti. S obzirom da se dijete likovno izražava prvenstveno da iskaže i „zapiše“ neka svoja unutarnja stanja, doživljaje i emocije ono također, na taj način daje rješenja i objašnjenja na svoja pitanja te tako usvaja znanja iz neposredne okoline. Pokret, akcija, bilo kakva motorička aktivnost zahtjeva

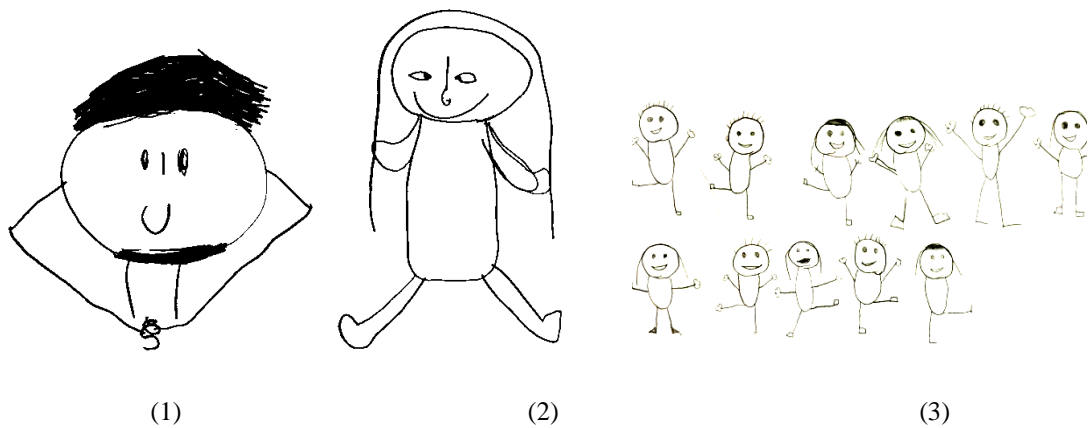
različite položaje tijela u kojima se čovjek nalazi kako bi ovladao pojedinim kretanjama. Dijete zapaža sposobnost i dinamiku kretanja pa je tako neposredno odabire kao temu i motiv. Dijete ima potrebu opaženu energiju i dinamiku zabilježiti u svom crtežu te ju na taj način sam sebi objasniti i osvijestiti. Pokret, ovisno o dobi i sposobnosti zapažanja i prilagodbe svog crteža novim izazovnim rješenjima, dijete prikazuje na specifične načine. Kod mlađe djece pokret je najčešće prikazan u frontalnom obliku ljudskog tijela s određenim karakternim linijama (kružnim, spiralnim, izlomljenim...) pokraj raširenih ruku i nogu koje odaju da je prikazani lik u nekoj motoričkoj akciji, skoku, trčanju i slično. Time daje do znanja da su njegovi udovi „živi“ i pokretljivi. Starije će dijete biti sposobnije vizualno percipirati promjene na tijelu u pokretu pa će na taj izazov odgovoriti konkretnijim likovnim rješenjem; produljivanjem udova, umnožavanjem istih, izražavanjem različitih položaja tijela, kao i primjerice, uzdignutim likom od nacrtane linije tla u akciji skakanja. Za prikaz lika ili njegovih dijelova u pokretu dijete pronalazi različite individualne načine i rješenja pa je tako i profil jedan od načina kojim starije dijete želi dati do znanja da je lik u pokretu.

Goodnow (1977., 1978.) je u svom istraživanju dječjih crteža lika koji hoda i lika koji trči, kod djece od 5 do 10 godina starosti iznijela sljedeće zaključke koje navodi Cox (2013) u svojoj knjizi: Među djecom koje je testirala, najmlađi su pokazivali najmanji stupanj prilagodbe crteža na ranije navedeni profilni prikaz. Rezultati kod najmlađe djece odnosili su se uglavnom na likovna rješenja usmjeravanja stopala pod širim kutom kod prikaza osobe koja trči u odnosu na onu koja hoda. Zaključci su potvrđeni i drugim studijama (Papadakis-Michaelidwes (1989), prema Cox, 2013) koji su također dobivenim podacima dokazali da se likovi u pokretu koje crtaju djeca u dobi između 4 i pol te 6,5 godina zapravo uopće ne razlikuju od njihovih crteža „normalnih“ likova iako su sama djeca tvrdila da njihovi likovi nešto rade. Porastom dječje dobi, prema navedenoj studiji (Goodnow), djeca su u svom likovnom prikazu pokreta promijenila položaj ruku i nogu likova, dok su promijene položaja tijela zabilježene tek kod djece između 9/10 godina. Zaključno razmatranje navodi da su djeca isprva sposobna mijenjati samo rubne i sporedne dijelove lika u pokretu (ruke, stopala i dijelove lica), a da tek kasnije razviju sposobnost mijenjanja jezgre prikaza (tijela). Unatoč tome, rezultatima su utvrđeni i drugi načini prikazivanja pokreta. Autorica tako navodi da je među likovima koji trče nacrtanima od strane 5-6

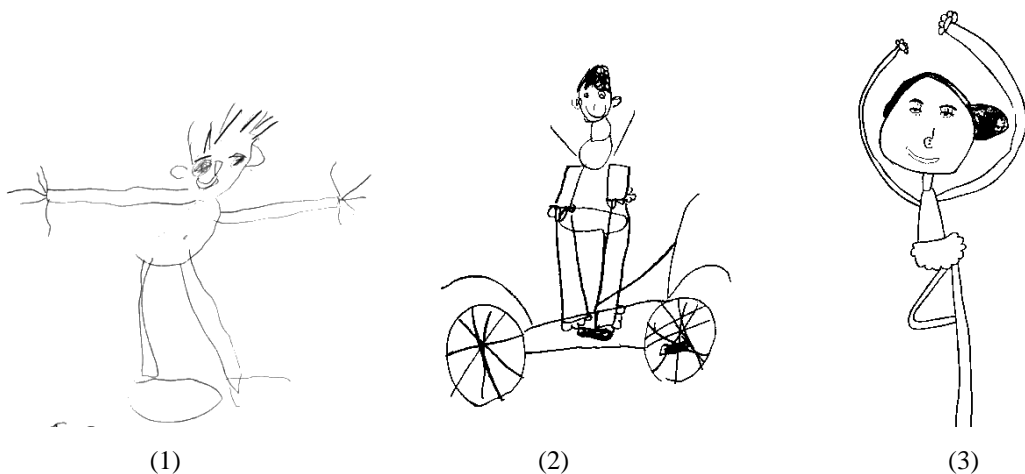
godišnjaka zabilježeno najviše slučajeva u kojima je kut između nacrtanih nogu likova bio pretjerano velik (13 slučajeva). Od ostalih načina na koji su djeca nastojala prikazati kretanje autorica iznosi sljedeće: svinuta ili podignuta noga (13 slučajeva), svinuta ruka (2 slučaja), tijelo nagnuto u stranu (1 slučaj), povećan broj nogu što ukazuje na kretanje (1 slučaj), te naznačene linije iza lika čime se želi dočarati brzina (1 slučaj). Isto tako i u slučaju prikaza sagnutog tijela najmlađa djeca su prikazala najmanji stupanj prilagodbe likova, dok se kod starije djece primijetilo produljivanje ruku da bi doseglo loptu na podu ili su nagnuli cijelo tijelo na jednu stranu. Samo kod starije djece (8 g.) primijećene su radikalnije promijene u strukturi prikaza te su likovi izgledali poput obrnutog slova „V“, a kasnijim porastom dobi djeteta likovi su zauzeli znatno realniji i manje kruti prikaz.

Slika 3.1. Prikaz pokreta u crtežu djece mlade dobi; (1) „Ja skačem“, flomaster (4,1 g.), lik je uzdignut od naznačene linije tla, a kružići na stopalima označavaju kretanje (skok), (2) „Vježbam, mašem rukama“, olovka (4,7g.), nanizane okomite crtice na rukama označavaju akciju mahanja, (3) „Djeca vježbaju“, olovka (4,10 g.), kružići označavaju pokrete nogama

Slika 3.2 Prikaz pokreta u crtežu djece srednje dobi: (1) „Skačem“, flomaster (5,1 g.), vijugava crtica ispod vjerojatno označava skakanje, (2) „Skačem preko užeta“, flomaster (5,2 g.), naznačen pokret nogu i užeta preko glave, (3) „Djeca vježbaju“, olovka (5,7 g.), naglašen pokret nogama, podizanje nogu i ruku u zrak

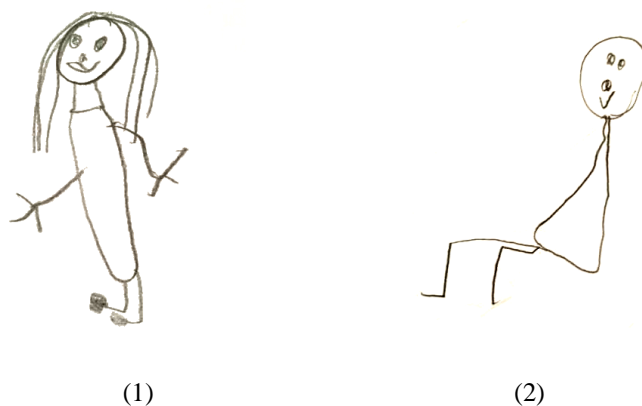
Slika 3.3. Prikaz pokreta u crtežu djece starije dobi: (1) „Ja plešem“, olovka (6 g.), pokret naznačen promjenom položaja tijela, (2) „Vozim se na biciklu“, olovka (6,5 g.), dijete je produljilo noge kako bi mogle vrtjeti pedale, (3) „Plešem balet“, olovka (6,7 g.), pokret naglašen savijanjem noge i produljenjem ruku

4. PRIKAZ PROFILA U CRTEŽU PREDŠKOLSKOG DJETETA

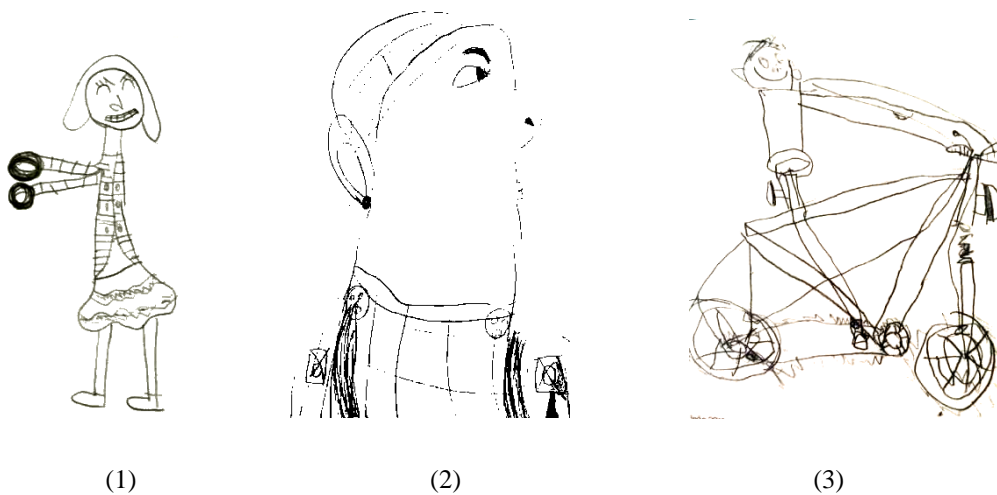
Mala djeca (4-5 g.) ljudski lik u svojim crtežima najčešće prikazuju iz prednje perspektive (frontalno). Nastoje, koliko je moguće, prikazati svaki dio tijela u svom prostoru na crtežu, te rijetko u likovnom prikazu od toga odstupaju. Čini se kako su djeca u dobi od 4 godine sposobna uočiti razlike u stajalištu promatranja ljudskog lika ako ga promatraju s prednje ili stražnje strane. Međutim, profil je znatno teži i zahtjeva od djeteta da zanemari određene činjenice o ljudskom liku, primjerice da čovjek ima dva oka, dvije ruke..., a u profilu se vidi samo jedno ili jedna, te mu u mlađoj dobi predstavlja dodatnu teškoću. Dijete tijekom rasta i razvoja ljudski lik počinje crtati tek djelomično iz profila, a cjelovit profilni prikaz javlja se tek kasnijoj dobi (7 god.), odnosno kad je dijete sposobnije predmet, tj. ljudski lik sagledat iz određenog kuta. Linija koja se koristi kako bi se naznačilo da prednji dio tijela zaklanja stražnji iz perspektive crtača naziva se *zaklonjena kontura* (Marr, 1997, preuzeto iz Cox, 2013)., a predstavlja vanjske linije dijela tijela koji se promatra, odnosno prikazuje. Polemiziralo se oko činjenice da korištenje linije kao zaklonjene konture izravno ovisi o sposobnosti djeteta da predmet sagleda iz određenog kuta u kontrastu s pozadinom, a takvu sposobnost velika većina djece ne razvije prije 7. godine života (Piaget & Inhelder, 1956, prema Cox 2013). Nadalje, objašnjava Cox (2013), uspješna primjena tzv. zaklonjenih kontura uključuje i određeni stupanj planiranja procesa likovnog prikaza od strane crtača. Kako bi se izbjeglo transparentno crtanje (pojava kada se konture koje se ne vide učine vidljivima na crtežu) dijete prvo mora nacrtati dijelove koji se nalaze bliže crtaču, a onda se oko njih dodaju ostale. Stoga, cjelovit prikaz profila pridružit ćemo dobi kasnog djetinjstva, a u kontekstu likovnog razvoja fazi intelektualnog realizma koja bliže odgovara ranoj školskoj dobi. Profil u crtežu vrtičke djece pojavljuje se djelomično, odnosno dijete je u dobi od 6 godina sposobno prikazati barem jedan element prikaza iz profila (studije Rachel Moore, prema ox 2013). U mlađoj dobi u najvećoj se mjeri iz profila prikazuju stopala. S porastom dobi djeteta raste i sposobnost profilnih prikaza ruku i glave. Međutim, iako se ruke prikazuju na način da sugeriraju profilni prikaz, oblik tijela se kod djece vrtičke dobi (do 7 godina) rijetko mijenja, pa zapravo

crtež ljudskog lika uvelike podsjeća na egipatski plošni prikaz (glava i noge iz profila, a oko i trup *en face*). Zaključci istraživanja Rachel Moore, navodi Cox (2013), daju naslutiti kako djeca do dobi od 5 godina imaju djelomičnu sposobnost prilagodbe svojih crteža profilnom prikazu, dok su gotovo sva djeca u 6. godini sposobna prikazati barem jedan njegov element.

Slika 4.1 Prikaz nogu iz profila kod djece srednje dobi: (1) Naznaka profila, olovka (5,5 g.), (2) „Čučanj“, olovka (5,4 g.), noge prikazane u profilu

Slika 4.2 Prikaz profila kod djece starije dobi: (1) Ruke i noge u profilnom prikazu dok je tijelo i lice zadržalo „*en face*“ položaj, olovka (6,3 g.), (2) lice u profilu (crtanje po promatranju), olovka (6,5 g.), (3) položaj ruku naznačuje pokušaj profilnog prikaza, olovka (6 g.)

(3) Preuzeto iz časopisa *Dijete, vrtić, obitelj*, 2010/2011.

5. PROPORCIJA (DISPROPORCIJA) U CRTEŽU PREDŠKOLSKOG DJETETA

Proporcija je odnos između dvaju veličina. Mjerilo po čemu je nešto malo, veliko ili skladno. Sklad odnosa i veličina, odnosno zakonitosti perspektive i proporcije nikako nisu kriterij dječjeg crteža u predškolskoj dobi, one se spoznajno javljaju tek u kasnijoj. To je posljedica perceptivnog egocentrizma, jer za dijete predškolske dobi svaki predmet u okolini ima postojanje „po sebi“, a ne po nekom objektivnom promatraču. (Grgurić, Jakubin, 1996)

Disproporcionalnost je stoga, posebno svojstvena dječjem crtežu pa veličine oblika u njegovu prikazu rijetko odgovaraju stvarnim mjerama i odnosima. Nerijetko prostor papira određuje veličinu i oblik lika. Prema tome crtež varira tako, da se iskoristi raspoloživi prostor na papiru. Tako će najčešće prvi nacrtani lik, a ujedno i najvažniji, zauzeti najveći prostor na podlozi, dok će drugi likovi koje dijete odluči prikazati, biti prilagođeni ostatku praznog prostora na papiru. Zakonitosti perspektive i proporcije, ističu Grgurić, Jakubin (1996) nisu mjerilo po kojima nastaje dječji crtež. Ono nema niti namjeru postići fotografsku sličnost sa stvarnošću. Dijete jednostavno želi na nešto upozoriti i poručiti. Ono što mi vidimo kao iskrivljenje, djeca ne vide. Nacrtana velika glava, dugačke ruke i male noge odraz su djetetovog spontanog, slobodnog i autentičnog likovnog iskaza u kojem nema ničeg pogrešnog, već dapače, njemu je sve savršeno“proporcionalno i skladno“. *Dok crta, dijete ne reproducira; ono stvara, kreira svoj doživljaj, svoj svijet.* (Grgurić, Jakubin, 1996, 55)

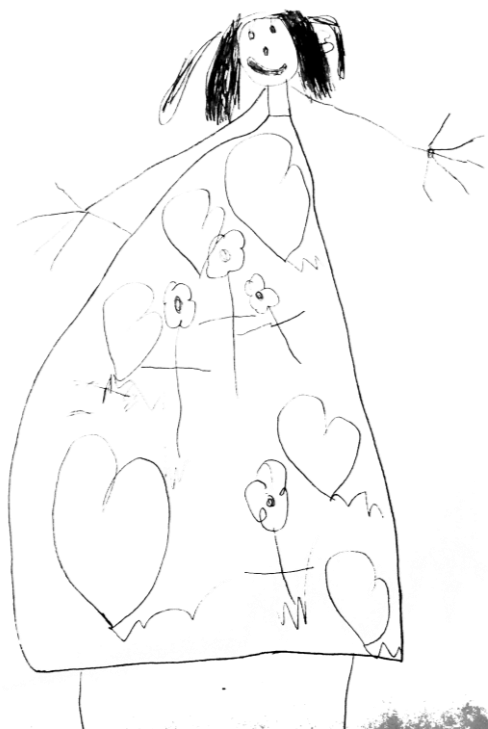
Na početku prikaza ljudskog lika, dijete u najmlađoj dobi crta ogromnu glavu iz koje se tek primjećuju udovi. Za dijete te dobi ona je najvažniji dio ljudskog tijela, pa ju takvom percepcijom ono kreira. Glava se porastom dobi smanjuje kako dijete postupno počinje zapažati ostale bitne dijelove ljudskog tijela. Često je otkriće novih spoznaja o postojanju nečega što dijete percipira razlog disproporcionalnosti njihova prikaza, te je koncentracija djetetove pažnje obuhvaćena pronalaskom novih likovnih rješenja za prikaz „novih“ stvari. Kako odrasta, ono postaje svjesnije stvarnih veličina oblika u prirodi pa disproporcionalnost postaje sve proporcionalnija, ali još uvijek, u predškolskoj dobi nije posve podložna stvarnim zakonitostima.

(1)

(2)

(3)

(4)

Slika 5.1 Disproporcionalnost u dječjem crtežu:

- (1) Predimenzionirana glava u crtežu djeteta mlađe dobi, olovka (4,2 g.),
- (2) „Hokejaš“, olovka (5,2 g.) – važnost ruku istaknuta veličinom njihova prikaza
- (3) Disproporcija u prikazu trupa – istaknuta ljepota haljine, olovka (5,5 g.),
- (4) Prisutna sve veća proporcionalnost u prikazu ljudskog lika, olovka (6,5 g.)

Odnos proporcija likova s dječjih crteža često je nerealan. Osobito se to odnosi na glavu, koja je redovito prikazana znatno veća u odnosu na tijelo što se posebno ističe kod djece mlađe dobi. Moguće objašnjenje ovog problema možda leži u činjenici kako se glava najčešće nacrtava prva, pa stoga ima prednost pri iskorištavanju slobodnog prostora raspoloživog za crtanje. Međutim, različite teze donose i različite zaključke. Dokazi istraživanja (*Selfe, Thomas i Tsalimi, Freeman i dr.*, prema Cox, 2013) donose spoznaje, da ovisno o tome crta li se prvo glava onda tijelo, ona će u prikazu biti veća, dok će u drugom slučaju biti obratno. Odnosi tjelesnih proporcija bit će stvarniji ukoliko se prvo nacrtava tijelo lika. Drugu pak tezu navodi Cox (2013) u svojoj knjizi (prema istraživanju Freeman, 1980) tvrdeći pritom kako prikaz glave u pravilu sadrži više detalja pa stoga treba i veći raspoloživi prostor za prikaz što djeca ističu naglašavanjem njene veličine u odnosu na nacrtano tijelo lika. S obzirom da u najvećem broju slučajeva dijete ljudski lik započinje crtati od glave, možemo zaključiti kako planiranje crteža potječe iz djetetova stava da je glava najvažniji i najprepoznatljiviji dio prikaza ljudskog lika, stoga i dominantna veličinom na crtežu. Dakako, dokazano je kako s porastom dječje dobi djeca uspijevaju u sve većoj mjeri uskladiti stvarne odnose proporcija u prikazu ljudskog lika.

6. TRANSPARENTNOST U DJEČJEM CRTEŽU

Transparentni prikaz ili prikaz prozirnosti moguće je definirati kao prikaz onoga što u stvarnosti nije neposredno vidljivo ali postoji. Ono je jedna od karakteristika dječjeg crteža kasnije predškolske dobi (5/6 g.). Transparentni prikaz dijeli se u dvije skupine. U prvoj, lik je prikazan u presjeku, pri čemu se vide „nevidljivi“ dijelovi – poput, primjerice hrane u želucu ili djeteta u majčinoj utrobi. Ovaj je presjek prikazan unutar konture tijela. Postavljena je teza (prema Cox, 2013) kako ovakvi prikazi nisu pogreške, već su rezultat namjere djeteta da prikaže nešto za što zna da se ne može vidjeti, a isto tako zna da postoji. U ovakvim prikazima obično nema bitnih odstupanja od uobičajenog prikaza likova, osim blagog povećanja opsega konture tijela kako bi se unutar kontura mogao prikazati namjeravani sadržaj. Drugi tip prikaza prozirnosti, prema Cox (2013) rezultat je

pogreške ili nedostatka planiranja pri crtanju. U takvim primjerima dijete obično prvo nacrtat tijelo, a zatim odjeću ili neki dio tijela koji ga zaklanja, tako da su na samom crtežu vidljiva oba elementa, što dijete nije tako prvotno zamislilo. Nadalje, studije su pokazale, navodi Cox (2013), kako se kod standardnih prikaza ljudskog lika, prikazi prozirnosti javljaju relativno rijetko, tj. neredovito. Na uzorku 330 crteža konvencionalnog lika s prosjekom od 5 godina i 6 mjeseci samo je šest primjera transparentnog prikaza i to ona unutar kontura tijela. U druga četiri slučaja, linije udova i tijela likova mogu se vidjeti kroz njihovu odjeću. Prema istraživanju Mann i Lehman (1976), ističe Cox (2013), također je zamijećen relativno nizak stupanj pojavnosti prikaza prozirnosti u standardnom crtežu ljudskog lika. Čak i njihov pokušaj isprovociranih rezultata u kojima su od djece između 4 i 9 godina zatražili da nacrtaju ženu u suknji ili čovjeka u kaputu nisu bitno povećali postotak prikaza prozirnosti (33%). Sve je vjerojatno rezultat i ranije spomenutog izbjegavanja preklapanja različitih elemenata crteža kod predškolske djece. Studije Manna i Lehmana (prema Cox, 2013) pak, leže u činjenici kako djeca do 5./ 6. godine već razvijaju naviku crtanja odjevenog ljudskog lika gdje odjeća svojim oblikom prati, a samim time i naznačuje konture tijela. Puno je više primjera transparentnog prikaza u dječjim crtežima iz manje uobičajenih perspektiva ljudskog lika, osobito kada se ljudski lik gleda iz profila s rukom koja zaklanja dio tijela. Djeca najčešće u ovom slučaju najprije nacrtaju tijelo, a zatim preko njega ruku koja ga zaklanja. (Slika 6.1)

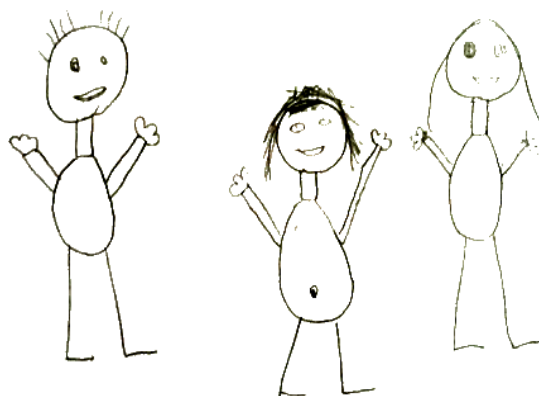

Slika 6.1 Primjeri transparentnog prikaza u crtežu ljudskog lika: (1) dijete je unutar kontura tijela smjestilo srce i pluća, primjer prozirnosti prve skupine (vidi tekst), olovka (5,8 g.) (2) dijete je u ovom primjeru naknadno nacrtalo odjeću (hlače) ljudskom liku, primjer

*transparentnosti druge skupine, olovka (4,7 g.), (3) Primjer transparentnosti u prikazu profila, ruke zaklanjaju dio tijela koje se ispod nadzire
(3) preuzeto iz Belamarić, 1987)*

7. SPOLNE RAZLIKE U DJEČJIM PRIKAZIMA LJUDSKOG LIKA

Već u vrtiću djeca počinju prikazivati osobine različitih spolova na crtežima. Međutim, sve do otprilike 5 godina starosti teže ih je primijetiti. S porastom dobi djeteta osobine spolnih obilježja sve više dolaze do izražaja. U studijama (Papadackis-Michaelides, 1989. i Willdson, 1977., prema Cox, 2013) primijećeno je kako se spolno razlikovni elementi ranije mogu uočiti na crtežima djevojčica nego kod dječaka te kako se ženski likovi prikazuju s više spolnih obilježja nego muški likovi. To je naravno, navode autori, moguće objasniti i činjenicom kako u zapadnim kulturama općenito postoji više razlikovnih spolnih obilježja specifičnih za ženski spol (nakit, odjeća, torbice i drugi dodaci). Značajka koja se javlja kao spolno razlikovno obilježje kod djece u najranijoj dobi je duljina kose i frizura lika na crtežu, a isto tako i povećana uloga odjeće kod prikaza likova. Polemiziralo se mnogo i oko visine prikaza lika kao razlikovnog elementa spola. Ford (1977, prema Cox, 2013) je tako u svom istraživanju na uzorku od 166 dječjih prikaza ljudskog lika iznio zaključke kako je prosječna visina muških likova veća od prosječne visine ženskih, međutim drugi (*Sitton, Light, Arazos, Davis...*), ističe Cox (2013), nisu pronašli zamjetne razlike pa se ova tvrdnja može uzeti kao moguća, ali ne kao pravilo. Štoviše, Arazos i Davis (1989, prema Cox, 2013) među svojim ispitanicima u dobi od 4 do 7 godina iznjeli su rezultate kako je primarni element prepoznavanja spola ipak duljina kose, a tek onda vrsta odjeće (suknja ili hlaće), dok je visina lika na posljednjem mjestu. Duljina kose je dakle, dominantni razlikovni element u prikazivanju spolnih razlika na dječjim crtežima ljudskih likova.

(1)

(2)

Slika 7.1 (1) „Moja obitelj“, olovka (5,7 g.) , (2) „Djeca vježbaju“, olovka (5,2 g.) – u jednom i u drugom primjeru razlike spolnih obilježja prvenstveno su prikazane duljinom kose

Crtež, promatramo li ga cjelovito i u procesu, mnogo toga govori o djetetu. On ukazuje na djetetove motoričke sposobnosti, njegovu okulomotornu koordinaciju kognitivno i emocionalno stanje, trenutne interese, kao i o načinu doživljaja i percepcije svijeta promatranog njegovim očima. Od početnog šaranja, preko postupnog oblikovanja prepoznatljivih likova pa sve do detaljnih prikaza motiva dječjeg interesa, dječji crtež raste i sazrijeva zajedno s njim.

8. PRAKTIČNI DIO RADA – LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU

Za praktični dio rada aktivnosti su provedene u dječjem vrtiću Izvor u Samoboru tijekom mjeseca travnja 2016. godine. U dogovoru s mentorom, aktivnosti su provedene u tri odgojne skupine centralnog objekta – mlađoj, srednjoj i starijoj. Mlađa odgojna skupina „Ježići“ broji ukupno 22 djece (14 dječaka, 8 djevojčica) u rasponu od 3,5 do 5,4 godine starosti. U srednjoj odgojnoj skupini „Zečići“ boravi ukupno 24 djece (15 dječaka, 9 djevojčica) u dobi od 4,7 do 6 godina starosti i jedno osmogodišnje dijete s poteškoćom u razvoju. Starija odgojna skupina ima ukupno 26 djece (16 dječaka, 10 djevojčica) u dobi od 5,4 do 7 godina. Cilj likovnih aktivnosti bio je, putem različitih poticaja, istražiti prikaze ljudskog lika u crtežu djece predškolske dobi. U suradnji s odgojiteljicama odgojnih skupina provedeni su motivacijski poticaji prije neposrednog likovnog rada. U motivacijskom dijelu uz uvodni razgovor s djecom o ljudskom tijelu, korišteni su i vizualni materijali poput knjiga, enciklopedija, igara na temu ljudsko tijelo, makete, slagalice ljudskog tijela koje su djeca mogla samostalno istraživati i upoznavati. Prije početka neposrednog likovnog rada proveli smo motoričku aktivnost (tjelovježbu) u kojoj se pokušalo djeci ukazati i osvijestiti mogućnosti i pokretljivost ljudskog tijela. Svi poticaji bili su u skladu s mogućnostima i interesima djece. U likovnom stvaranju korištene su crtačke tehnike – olovka (2B, 4B, 6B) i crni flomaster.

8.1 Mlađa dobna skupina

U motivacijskom djelu aktivnosti djeci se u dvorani dječjeg vrtića kroz motoričke vježbe razgibavanja nastojala skrenuti pozornost na osnovnu građu ljudskog tijela. Igra „*pogodi tko sam*“ u kojem je jedno odabrano dijete vezanih očiju moralo po opipu pogoditi o kome se radi, da bi taj sljedeći ponovio zadatak, potakla je osvještavanje pojma ljudski lik kroz taktilnu percepciju. Kratku pjesmicu uz pokret o ljudskom tijelu (glavnim dijelovima) djeca su s velikom pažnjom slušala i nakon nekoliko ponavljanja reproducirala samostalno uz pripremljene vizualne materijale.

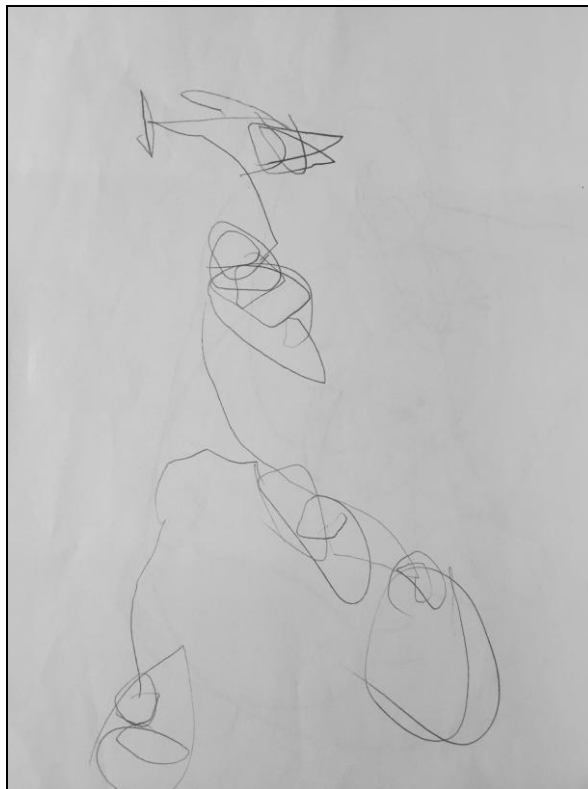

Slijedio je stvaralački dio aktivnosti u kojem su djeca prikazivala ljudski lik. Najmlađa djeca uglavnom su crtala sebe, dok su ona starija odabrala najboljeg prijatelja ili prijateljicu koje su crtali po promatranju. U aktivnosti su sudjelovala sva prisutna djeca, njih 17, a pažnja i ustrajnost je očekivano bila veća kod starije djece.

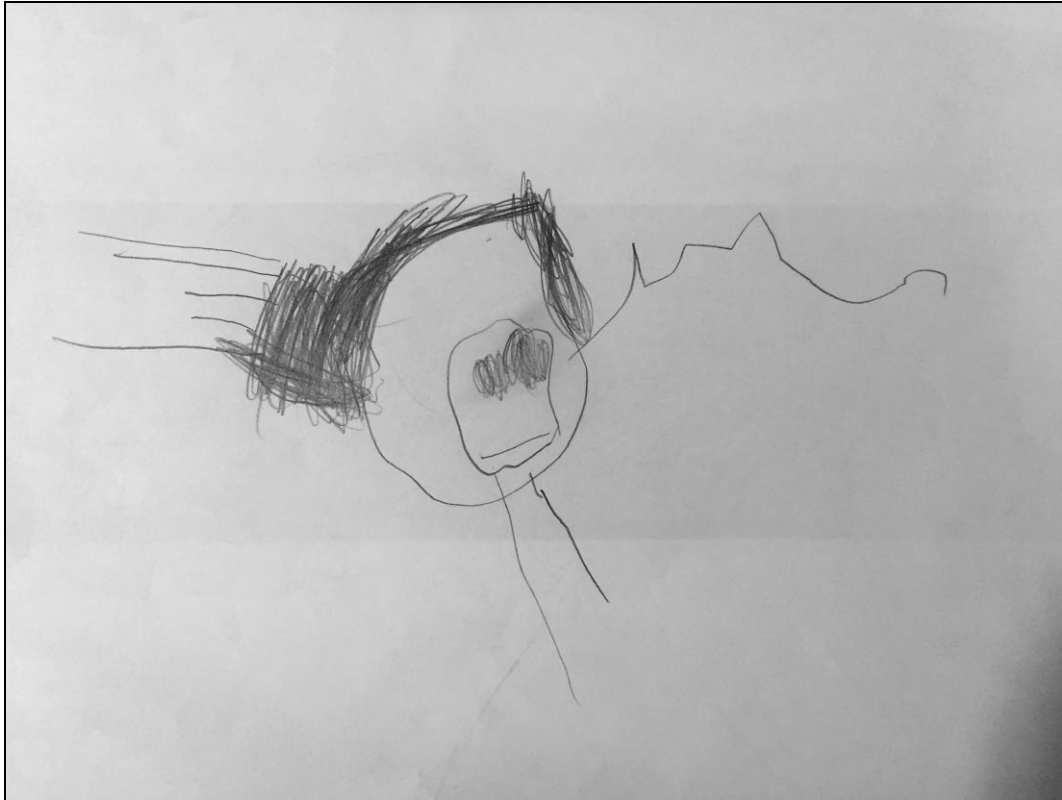
Slika 8.1.1. Mlađa dobna skupina „Ježići“

Likovni radovi djece

„To sam ja, trčim“ Matej (3,5 g)

Dijete je u svom likovnom prikazu koristilo kružne šare kojima je dočaralo kretnju, odnosno aktivnost trčanja koja je prethodila neposrednom likovnom prikazu. U pred shematskoj fazi dijete je odabralo motiv kretanja što govori o njegovoj primarnoj i urođenoj potreba te dobi. Format papira dijete je samostalno okrenulo u vertikalnom smjeru čime je moguće objasniti svjesnost horizontalno – vertikalnog odnosa ljudskog lika u prostoru.

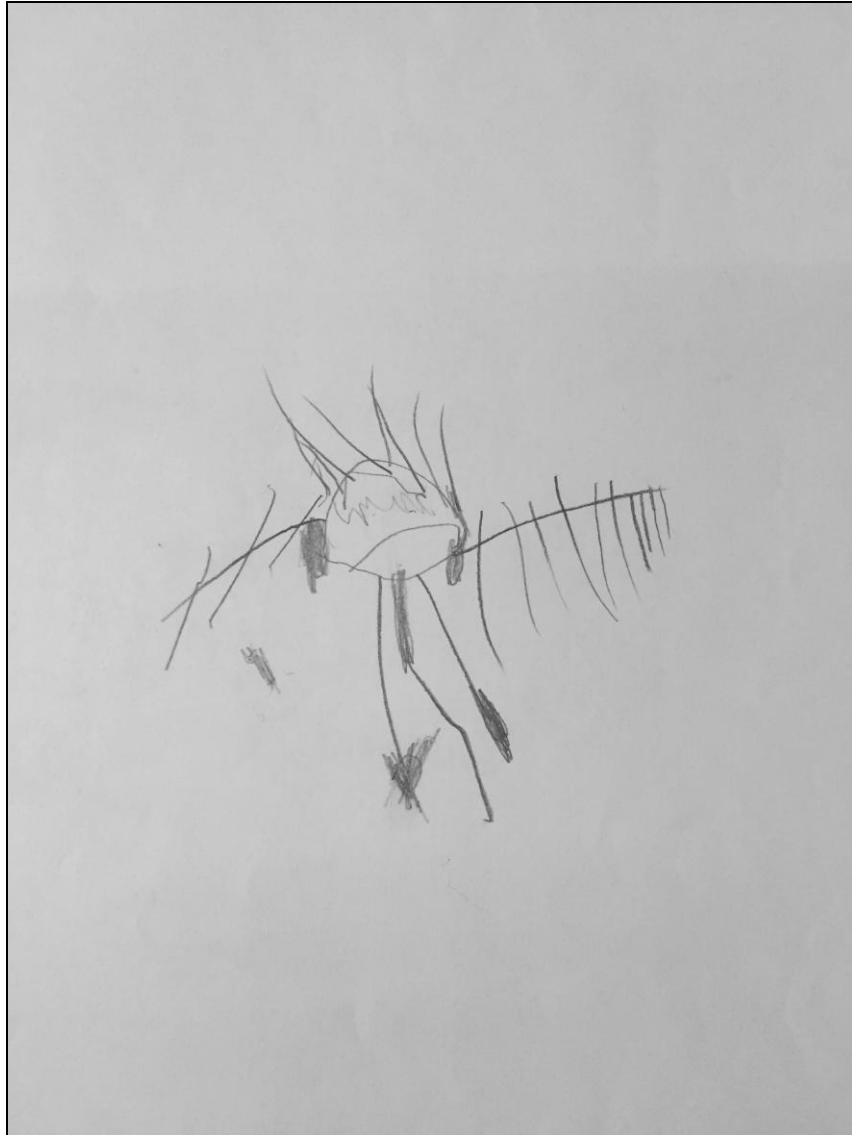
„Ja vježbam s rukama“ (Filip,3,9g.)

Tipičnom prikazu glavonošca dijete je na glavu lika dodalo vibrirajuću liniju što označava pokret ruku prilikom izvođenja vježbe. U tumačenju rada, očito je da je pažnja djeteta prilikom likovnog izraza usmjerena na događanje, pokret, što dodatno naglašava nizanjem nekoliko horizontalnih linija koje se nadovezuju na glavu lika. Isticanje „očiju“ vjerojatno govori o svjesnosti percipiranja, odnosno sposobnosti gledanja pomoću kojeg dijete prima informacije iz vanjskog svijeta

„Skačem u zrak“ Tena (4,1 g.)

Ovo se dijete u svom likovnom prikazu odmaknulo od oblika glavonošca, još uvijek karakterističnog za ovu dob pa je ljudskom liku dodalo trup. Akciju skakanja dijete je naglasilo uzdignutim likom od naglašene linije tla. Kružni oblici dodani na okomite linije nogu ističu kretanje, tj. akciju skoka. Dijete je i ruke naglasilo izražavanjem ravnih linija rasčlanjenih na niz manjih koje označavaju prste, te time naglasilo i njihovu sposobnost pokretanja i sudjelovanja u akciji koju tumači.

„Vježbam, mašem rukama“ Damian, 4,7 g.

U ovom prikazu vježbanja, odnosno mahanja rukama očito je da dijete nije bilo usmjereno na prikaz ljudskog lika, koliko na živu energiju koju on reproducira. Dijete je, baš kako govori o svom radu naglasilo mahanje nizom okomitih linija koje naknadno dodaje na horizontale ruku. Doživljaj reproduciran u ovom likovnom djelu definitivno je djetetovo uzbuđenje i usmjerenost na dinamiku, tj. pokret ruku.

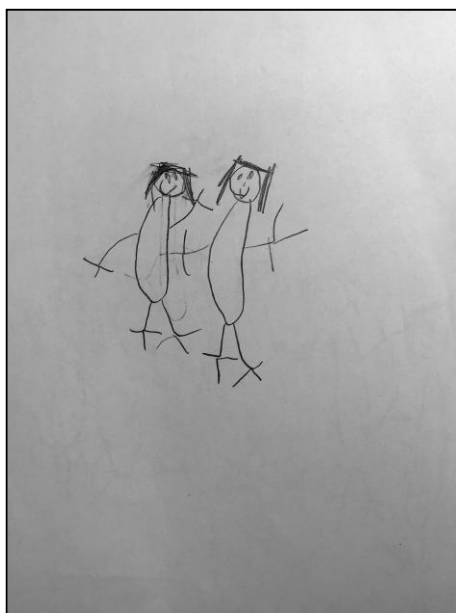
8.2 Srednja dobna skupina

Aktivnost ove dobne skupine započela je sličnim motivacijskim procesom kao i u mlađoj skupini. Nakon kratke jutarnje tjelovježbe u kojoj smo pokrenuli i imenovali sve glavne dijelove tijela uslijedio je razgovor o ljudskom tijelu. Djeca su aktivno sudjelovala na postavljena pitanja, a osim vanjskih dijelova tijela imenovali smo i unutarnje organe, te uočili i vidljive spolne razlike kod djevojčica i dječaka. Djeca su nakon uvodnog dijela krenula u samostalno istraživanje ljudskog tijela preko pripremljenih poticaja (listanje enciklopedija, sastavljanje makete ljudskog tijela, društvene igre na temu ljudsko tijelo). Nakon toga ponuđenim sredstvom rada (olovka, crni flomaster) djeca samostalno odabiru mjesto gdje će crtati i motive unutar zadane teme koje će u crtežu prikazati.

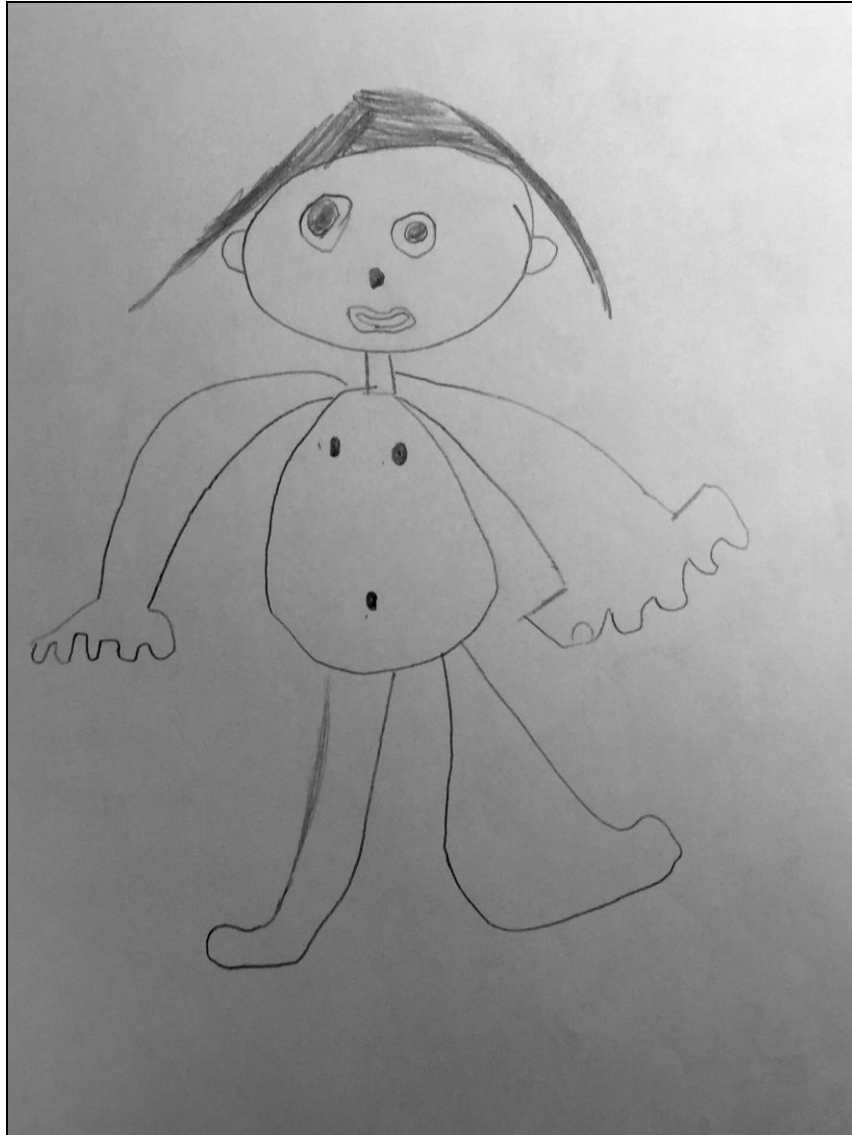
Slika 8.2.1 Srednja dobna skupina „Zečići“

Likovni radovi djece

„Djeca plešu oko ormara“, Antonija (5,2 g.)

Motivirano jutarnjom tjelovježbom ovo dijete kao motiv za likovni prikaz odabire grupu djece u akciji kretanja prostorom sobe dnevnog boravka u kojem su zbog prostorne organizacije djeca bila raspoređena oko centralnog ormarića oko kojeg je omogućeno kretanje. Da bi to jasnije predočilo, djetetu je papir poslužio kao „ormar“ oko kojeg su se djeca kretala, pa prvo crta šest likova u nizu na jednoj strani papira, zatim okreće papir na drugu stranu i crta još dva lika. Skupinu djece koja plešu dijete izražava “oblikovnim tipom“ izraza ljudskog lika u kojem svi izgledaju jednako ali označuju različite osobe. Očito je dijete percipiralo jednog dječaka u skupini djevojčica pa je tu spolnu razliku naglasilo u prikazu kose jednog od niza likova u crtežu.

„Ovo je moja polusestrična Tea“, Katja (5,2 g.)

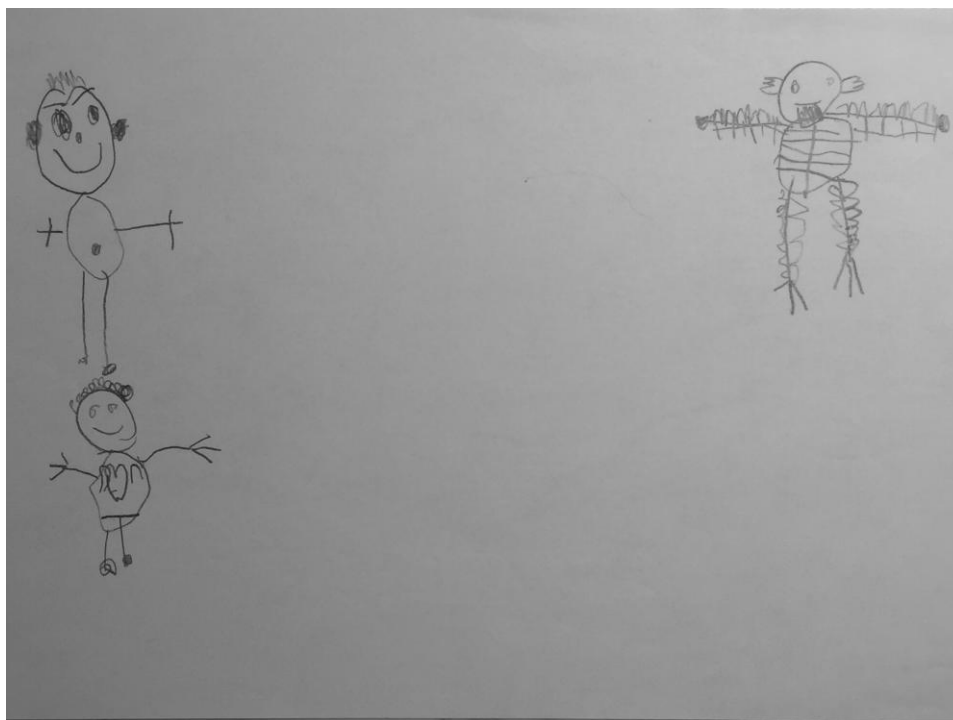
Usmjeravanjem dječje pažnje na razlike u spolovima, potaknuto razgovorom ovo je dijete u svom likovnom radu imalo potrebu prikazati značajke ženskog spola gdje je u liku svoje polusestrične zatamnjenim točkama naglasilo grudi i istaknulo oblik i dujinu kose, a prikaz pupka naglašava porast svjesnosti građe ljudskog tijela u ovoj dobi. Na prvi pogled daje se naslutiti da je ovaj likovni rad proizvod starijeg djeteta koje je odmaknulo od linijskog prikaza ljudskog lika i percipiralo čovjeka kao oblik koji ima određenu debljinu. Još uvijek naglašenom disproporcijom u prikazu glave lika ovo dijete je ipak ovladalo određenim prostornim zakonitostima pa je i smještaj lika u format papira kompozicijski skladniji.

„Zečići vježbaju“, Sara (5,3 g.)

Djevojčica Sara prikazuje svoje prijatelje u skupini („Zečići“) za vrijeme vježbanja. Likovi na crtežu su prikazani jedno pored drugog kao samostalne jedinice koje nisu povezane međusobno niti su povezane sa plohom. Likovi jednostavno popunjavaju ili prekrivaju prostor. Ljudski lik je prikazan simbolom kruga za glavu, ovala za tijelo i crta za ruke i noge. Pokret je prikazan smjerom linija koje označavaju ruke, a spol prikazom duže kose za djevojčice i kraće za dječaka. U prikazu ljudskog lika vidljiva je disproporcionalnost.

„ Ja gol. Ja sa srcem i plućima. Moj kostur“ Maksim, (5,8 g.)

Maksim je u prikazu ljudskog lika obratio pažnju na prikaz unutarnjeg sadržaja ljudskog tijela, unutrašnje organe i građu kostiju. Tako je, inspiriran slikom kostura i maketom ljudskog tijela koje je neposredno prije dobro proučio, dao zanimljivo likovno rješenje u kojem je osvijestilo da se i on, kao ljudsko biće sastoji od svih tih elemenata. U ovom radu dominira karakteristični transparentni prikaz koje dijete likovno ostvaruje naknadnim ucrtavanjem oblika u unutarnji prostor prethodno nacrtanih likova.

8.3 Starija dobna skupina

U starijoj dobnoj skupini djeca su istraživala temu sporta. Istraživanje i upoznavanje sportova bila je motivacija za pripremanje djece za dolazeću dječju olimpijadu. U motivacijskom dijelu smo obavili tjelovježbu u kojoj je svako dijete demonstriralo odabranu vježbu koju su ostali slijedili. Djeca su prihvatila igru i nestrpljivo čekala svoj red. Nakon toga je slijedila likovna aktivnost u kojoj su djeca po sjećanju prikazivali pojedine sportove ili sebe kako vježbaju.

Slika 8.3.1 Demonstracije vježbi skupine „Loptic

Likovni radovi djece

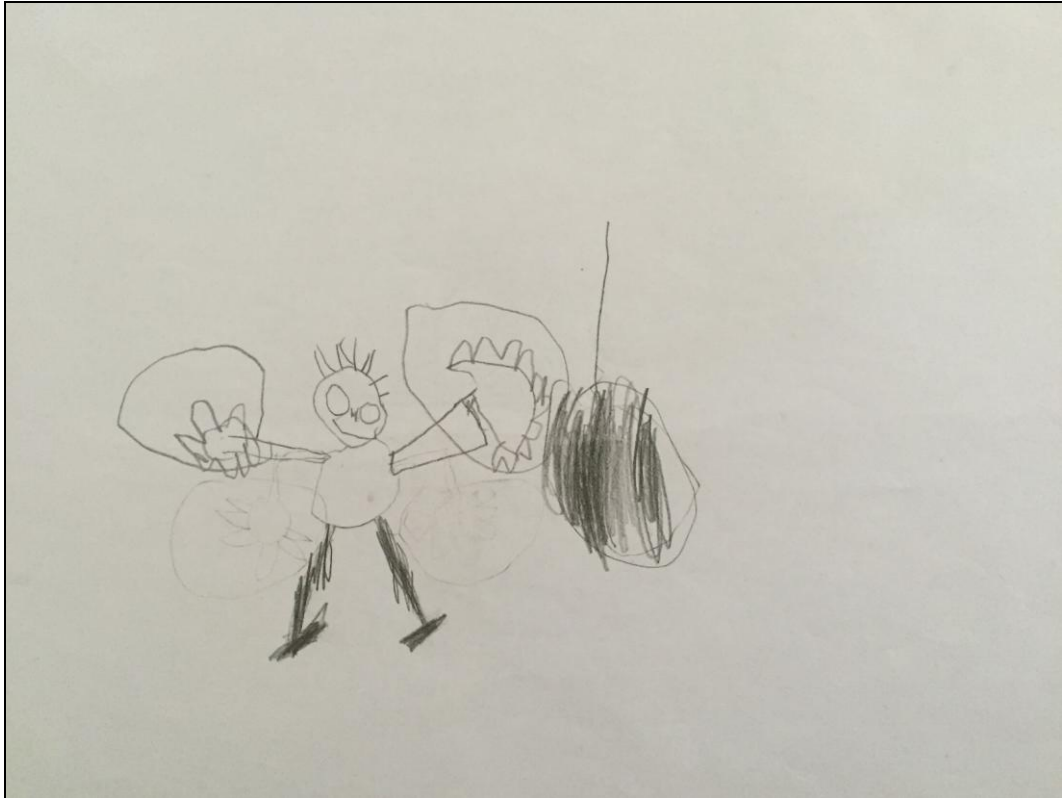
„Moja seka vježba na gredi“, Nina (6 g.)

Nina ljudski lik prikazuje sa svim dijelovima, glavom, trupom, nogama i rukama pri čemu trup crta u jednom komadu. Trup je prikazan frontalno, noge u položaju koji označava izvođenje špage na gredi što je rezultat djetetove vizualne percepcije u kojem je osvijestilo da one, pri tom pokretu zauzimaju različiti položaj stopala. Šake ruku naglašene zatamnjanim točkama očito pridaju na važnosti koju ruke imaju u izvođenju vježbi na gredi.

„Ja sam napravila stoj, a seka me gleda“, Nina (6 g.)

Nina, koja je u prethodnom crtežu promatrala sestru dok vježba, sada prikazuje sebe u izvođenju vježbe stoj na rukama. Ploha na kojoj dijete crta sada više nije nejasna podloga na kojoj su likovi nabacani, raste značaj smještaja oblika, veličine i razmaka. Predstavljani elementi se počinju uređivati i mijenjati između sebe na osnovi topoloških odnosa. Izraz lica koje je dijete likovno izrazilo odaje dojam da je dijete ovu vježbu doživjelo kao zahtjevnu motoričku aktivnost u kojoj je potreban izvjestan napor kako bi se ostvarila. Nina glavu, ruke i trup, crta u neprekinutoj liniji kojom stvara obris tijela na kojeg su zatim dodane noge, šake i detalji lica, kao i kosa za koju dijete zna da u ovom položaju ne prati konture lica. Pokraj sebe je nacrtala sestru koja ju gleda. Tijelo je prikazala frontalno, a noge u profilu.

„Boksam vreću“, Mateo B. (6,11 g.)

Dijete u svojoj likovnoj prezentaciji odabranog sporta veličinom prikaza u crtežu ističe ruke što govori o njihovoj važnosti za ovaj sport. Naknadnim zaokruživanjem šaka stvorio se transparentni prikaz što daje naslutiti da je dijete prvo nacrtalo tijelo, a tek onda okružilo ruke kako bi naglasilo potreban boksački rekvizit (boksačke rukavice). Vreća za boks također je važna u ovom sportu te ju dijete naglašava veličinom i zatamnjenjem olovkom, što radi i u prikazu nogu.

„Ja plešem balet“, Ema (6,7 g.)

Jasno izražen stav tijela lika kojeg je dijete likovno oblikovalo prikazuje prepoznatljiv motiv djetetove stvaralačke ideje. U prikazu baletne figure dijete je imalo potrebu izduljiti dijelove tijela (ruke i noge) kako bi naglasilo pokret. Dijete je u svom likovnom prikazu prvo nacrtalo glavu, a ostatak tijela smjestilo u raspoloživi prostor do ruba papira, pa se još uvijek u prikazu očituje karakteristična disproporcionalnost. Čista i jasna linija iz poteza govori o sigurnosti i odlučnosti u prikazu ideje, a urednost i kontrola pokreta o popriličnoj razvijenosti grafomotoričkih sposobnosti.

Druga likovna aktivnost u starijoj skupini

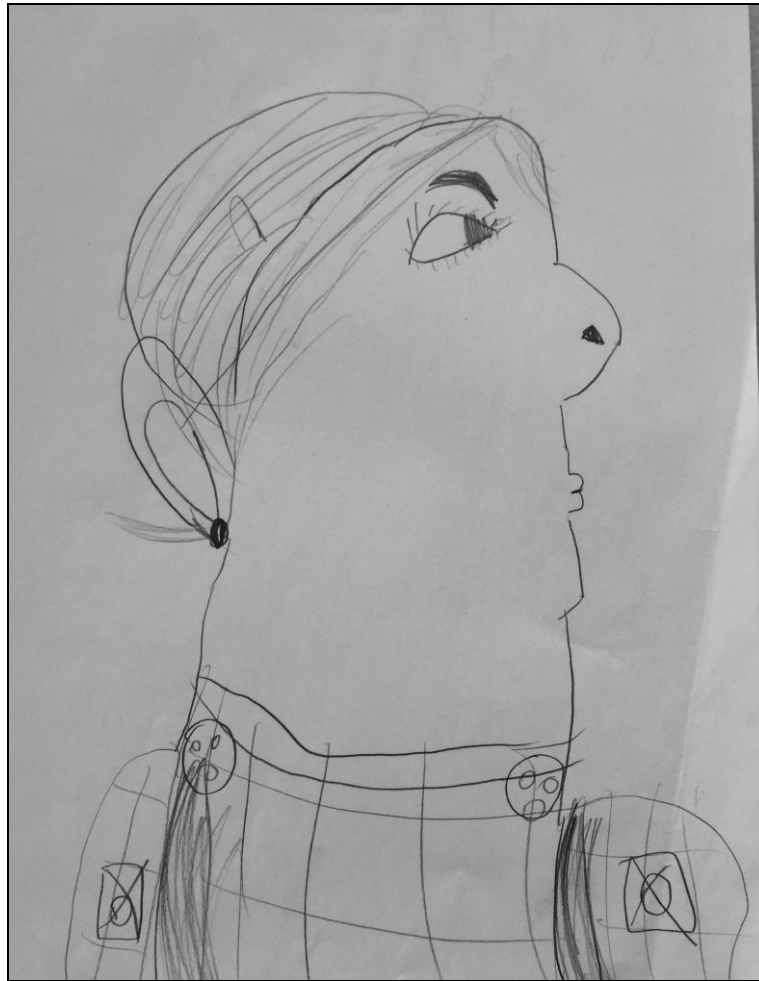
U ovoj skupini zadržala sam se i sljedeći dan, kada je ideja bila potaknuti veću pažnju na ljudsko lice i njegove detalje što je prethodilo pokušaju prikaza profila i autoportreta. Motivaciju smo počeli kreativnom igrom - projekcijom dječjih lica pomoću svijetla grafoskopa na papir postavljen na ormar. Djeca su olovkom crtala oblik profila pojedinog djeteta, nakon čega su se pojedina okušala u samostalnom prikazu lica iz profila po promatranju.

Slika 8.3.2 Projekcija profila

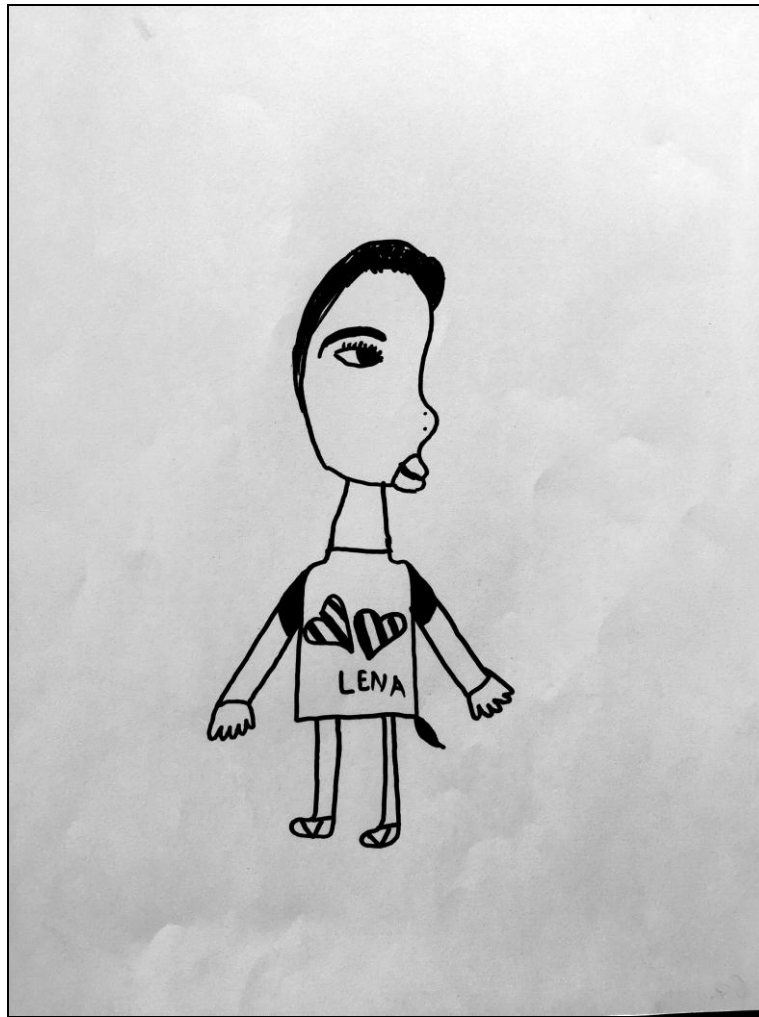

Likovni radovi djece – prikaz profila

Antonija, (6,5 g), prikaz profila po promatranju

Dijete je samostalno nacrtalo profil glave po promatranja u kojem je uspjelo uhvatiti osnovne značajke. Prvo je obrisnom linijom nacrtalo glavu u profilu a zatim u unutrašnjost smjestilo oko ali gledano s prednje strane radi što veće jasnoće. Kosu i uho naknadno je dodalo. U prikazu je uočilo detalje poput naušnice, gumbi i uzorka tkanine na odjeći.

Lena, (6,5 g.), prikaz profila po sjećanju

Ovo se dijete nakon prvotnog rada u kojem je bilo usmjereno na crtanje profila lica promatranjem, odvažilo na ponovni prikaz u kojem je iskoristilo neposredna iskustva. Dijete je na likovni prikaz profila glave dodalo ostatak tijela gdje je trup zadržao frontalni izgled, dok su noge zauzele profilni smjer. Figura u radu ovog djeteta jako podsjeća na egipatski plošni prikaz ljudskog lika. Oko i obrva su nacrtani gledano s prednje strane, na nosu su točkicama istaknute obje nosnice.

Crtanje autoportreta

Za provedbu likovnih aktivnosti na temu „To sam ja, ne postoje ista dva“ djeca su se neposredno prije rada promatrala u ogledalima. Prilikom promatranja pažnja im je usmjerena na zapažanja detalja lica (izgled očiju, oblik nosa, duljinu kose...), nakon čega im je dan zadatak da svoj portret likovno izraze. Radovi su bili vrlo uspješni, a zadovoljna djeca nisu skrivala oduševljenje kad smo izložbom radova na panou ispred sobe dnevnog boravka promatrali crteže i pronalazili sličnosti sa stvarnim likom.

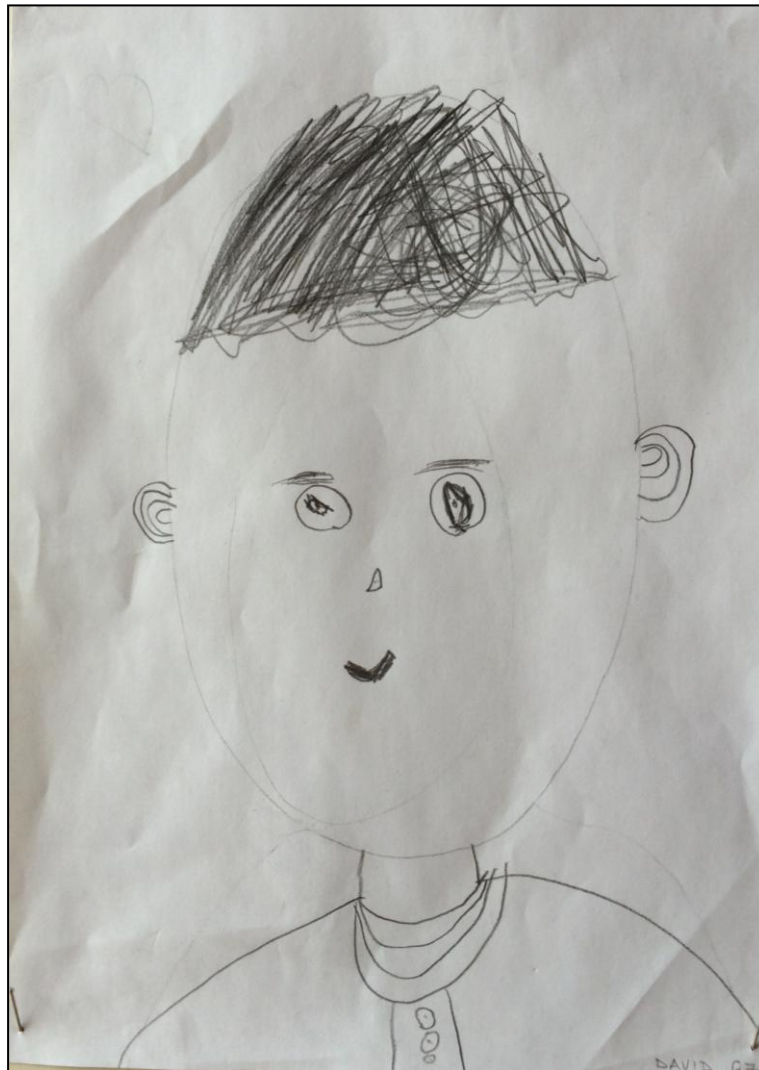
Likovni radovi - Autoportret

Nina, (5,7 g.)

Usmjerenom pažnjom na promatranje vlastitog lica u ogledalu Nina je likovno iskazala sve osnovne oblikovne elemente lica i uočila njegov okruglasti oblik. Tamnu kosu izrazila je „šaranjem“ bez prethodnog obrisnog oblikovanja. Oblik očiju

prikazuje kružićima unutar čega zatamnjenom točkom oblikuje šarenice. Primijećene trepavice predimenzionirano naglašava trima linijama iz iste točke ishodišta, dok nasmijana usta prikazuje shematski. Nina svoj rad proširuje prikazom torza sa detaljima odjeće.

David, (6,7 g.)

David u svom odrazu primjećuje ovalni oblik lica te ga takvim projicira u likovnom izrazu. Kosu naglašava šaranjem vrha prethodno oblikovanog oblika glave. Uši je istaknulo s nekoliko paralelnih polukružnih linija koje se prema obrisu glave smanjuju čime dijete likovno oblikuje doživljaj vidne percepcije usmjerene na detalj

uha. Oči naznačuje krugom u kojem su zatamnjene šarenice, a oblik nosa u likovnom prikazu rješava oblikom trokuta, usta naglašava zatamnjem olovkom. Posebno crta vrat na koji dodaje dio trupa i naglašava linijama i kružićima svoju odjeću.

Antonija, (6,5 g.)

Antonija naglašava kvadratni oblik svog lica, na kojem jakim pritiskom olovke ističe izrazito tamnu kosu i upadljive obrve. Crtež ukazuje da se dijete izrazito uživjelo u likovni motiv te ga prikazalo na individualan način. Vidljiva je veća osjetljivost za izražajne mogućnosti likovne tehnike. Detalje lica dijete prikazuje skladnije usmjerenom promatranju u kojem izlazi iz okvira prikazivanja očiju krugom te ih likovno prikazuje oblikom sličnijim onome u stvarnosti. Usta također oblikuje prema vidnom doživljaju, pa ona dobivaju naznaku gornje i donje usnice. Dijete, promatrajući svoj odraz primjećuje i udubljenje iznad gornje usne pa ga odabranim

likovnim simbolom unosi u prostor lica na crtežu. Nos ističe zadebljanim oblikom obrnutog slova „L“, a detalj madeža na licu nije izostao niti u likovnom prikazu.

Prikazani dječji crteži autoportreta u starijoj predškolskoj dobi prikazuju sve točnije proporcije, više detalja u prikazu pojedinih dijelova tijela. Sada su sve uočljivije razlike u individualnom načinu percipiranja i shvaćanja oblika, rukopis djece te starosti postaje sve izraženiji.

ZAKLJUČAK

Likovno stvaralaštvo djeci je omiljena aktivnost, a promatranje, razumijevanje i praćenje dječjeg likovnog izražavanja ima veliko značenje za one koji se bave odgojem i obrazovanjem djece. Smisao likovnih aktivnosti jest poticanje cjelokupnog razvoja svakog djeteta, a ujedno i poticajno sredstvo stvaranja i učenja djece u odgojno obrazovnom procesu. Tema „*ljudski lik*“ najčešće je prvi i spontani izbor za prikazivanje u likovnim izrazu za koji djeca pokazuju prirodni interes. Dječji je crtež ljudskog lika, između ostalog, tako reprezentativan uzorak za upoznavanje i prepoznavanje ne samo likovnog izraza pojedinca, već i njegovog prirodnog razvoja tijekom odrastanja.

Provedene aktivnosti na temu „*ljudski lik*“ pokazale su svu raznolikost dječjeg individualnog shvaćanja i razumijevanja čovjeka kao najkompleksnijeg bića prirode. Začudna je razigranost djetetove percepcije i osjetila pomoću koje u svom likovnom izrazu uprizoruje vlastite doživljaje, a jednako tako i odraslima je začudna količina mašte pomoću koje jednostavno dosežu odgovore na i odraslima neosvijestena pitanja. Rezultati rada i promatranja predškolskog djeteta kako „stvara“ dokazuju kako dijete sa izrazitom sigurnošću pristupa likovnom radu te kako bez puno razmišljanja uzima olovku u ruke i likovno bilježi odgovore na zadane problemske zadatke. Neometana i dragocjena sloboda iskazivanja djeci daje sposobnost da se bez opterećenja uhvate u koštac s određenim likovnim problemom čiji će rezultati dati podatke o unutarnjem stanju djeteta, njegovim mislima, emocijama i trenutnim kognitivnim dostignućima.

Likovno istraživanje provedeno je s ukupno 72 djece u rasponu od 3,5 do 7 godina u Dječjem vrtiću „Izvor“ u Samoboru. Projekt je trajao četiri dana, po jedan u mlađoj i srednjoj, a dva dana u starijoj odgojnoj skupini. Zakonitosti razvoja dječjeg likovnog izraza promatrane kroz prikaz ljudskog lika u crtežu uvelike su potvrđene dječjim radovima. Specifičnosti likovnog izražavanja smjenjuju se prema određenim individualnim i funkcionalnim razlozima pojedinca što je u skladu s njihovim unutarnjim svijetom i shvaćanjem svijeta oko njih.

Promatranjem prikupljenih radova u rasponu od mlađe do starije dobne skupine uočljiv je razvojni napredak u likovnim prikazima što odgovara danim teorijskim

postavkama. Zbog manjka prostora boravka djece u starijoj skupini organizacija likovnog dijela aktivnosti bila je kruće postavljena, odnosno djeca su bila prisiljena crtati isključivo za stolom u skupini po šestero unutar čega je primijećen utjecaj dominantnijeg pojedinca u skupini kojeg su pojedina djeca, možda manjkom samoinicijative bila sklona likovno oponašati. Profil, kao složeniji likovni zadatak starije dobne skupine izazvao je najveće poteškoće. Na samostalan likovni prikaz zadanog motiva odvažilo se tek četvero najstarije djece, dok su pokušaji poticanja ostalih bili otežani uz obrazloženja „*To je teško...*“, „*Ja to ne mogu...*“, „*Mogu li nacrtati dva oka...*“ iako su u razgovoru prilikom usmjerenog promatranja pokazali razumijevanje viđenog.

Likovni radovi djece odraz su razvojnog stupnja pojedinca, uloge poticajne okoline, aktivnog istraživanja i suradnje s odgojiteljima i drugom djecom. Crtež, zaključno tome, predstavlja pogled u djetetov „unutarnji svijet“, a sama aktivnost crtanja mnogo govori o djetetovu senzibilitetu i važan je i neizostavan pokazatelj intelektualnog i socio-emocionalnog razvoja mališana kojeg treba poticati, hrabriti i pratiti.

LITERATURA

1. Belamarić, D., (1987); *Dijete i oblik*, Školska knjiga, Zagreb
2. Cox, M., (2013); *Children`s drawings of the human figure*, Essays in Developmental Psychology
3. Grgurić, N., Jakubin, M., (1996); *Vizualno likovni odgoj i obrazovanje*, Metodički priručnik, EDUCA, Nakladno društvo, Zagreb
4. Herceg, L., Rončević, A., Karlavaris, B., (2010); *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*, ALFA d.d., Zagreb
5. Karlavaris, B. (1988); *Metodike likovnog odgoja 2*, Grafički zavod Hrvatske
6. Kišević, E., (2006); *Majka Bajama i bura Zmijokrila: poetski doživljaj u likovno-stvaralačkoj igri*: Metodički priručnik, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
7. Slunjski, E., (2008); *Dječji vrtić – zajednica koja uči*, Spectar Media d.o.o., Zagreb (131-136)

ČLANCI I ČASOPISI

1. Balić Šimrak, A.: *Predškolsko dijete i likovna umjetnost*; *Dijete, vrtić, obitelj* (Urednik Helena Burić), br. 62/63 (zima2010/proljeće2011), Zagreb, Pučko otvoreno učilište Korak po korak (str: 3-8)
2. *Dijete, vrtić, obitelj* / glavna urednica Helena Burič, br. 37, Kreativnost (jesen 2004), Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak

INTERNETSKI IZVORI

1. Analiza dječjeg crteža (2015). www.roditelji.hr (18.4.2016)
2. Balić Šimrak, A., Šverko I., Županić Benić, M., (2011) : *U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kulture u ranom odgoju i obrazovanju*. www.dijeteiumjetnost.blogspot.hr (10.4.2016.)
3. Crtam ti priču- dječji crtež (2013), autor Suzana Mihalić - www.istrazime.com (18.5.2016)
4. Crtanje u vrtiću (autor Ivana Pliz) – www.scribt.com (19.4.2016)

5. Psihološke osnove dječjeg crteža (autor Danijel Colić) – www.scribt.com (19.4.2016)
6. Razvoj dječjeg crteža (2011), autor Sandra Matošina Borbaš, prof. – www.ringeraja.hr (20.4.2016)
7. Sambolek, A., Buljan Flander, G., Krmek, M., (2010); *Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjeg ponašanja*, Napredak 151(2), 291-311. – www.hrcak.srce.hr (20.4.2016.)

KRATKA BIOGRAFSKA BILJEŠKA

Zovem se Maja Dekanić, rođena sam 30. kolovoza 1983. godine u Zagrebu. Po završetku četverogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja u Školi za tekstil, kožu i dizajn, 2001. godine nastavila sam obrazovanje u smjeru modnog dizajna na stručnom studiju Tekstilno – tehnološkog fakulteta u Zagrebu gdje sam 2006. godine stekla zvanje višeg modnog dizajnera. Oduvijek zainteresirana za predškolski odgoj nakon otvorenih mogućnosti uz neposredan rad s djecom rane i predškolske dobi, 2012. godine upisujem dugo željeni preddiplomski studij na Učiteljskom fakultetu. Zaposlena u dječjem vrtiću, stjecanjem diplome priželjkujem stalno radno mjesto u stečenom zvanju. Udana i majka dvoje djece.

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Sveučilište u Zagrebu

Učiteljski fakultet

Odsjek za odgojiteljski studij

IZJAVA

kojom izjavljujem da sam samostalno izradila završni rad „Prikaz ljudskog lika u crtežu djece predškolske dobi“.

U Petrinji, 14. srpnja 2016.

Maja Dekanić

OIB: